

056.11
SBORNÍK PEDAGOGICKÉ FAKULTY
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
VĚDY SPOLEČENSKÉ - HISTORIE

František Bosák

Česká škola
v době
nacistického útlaku

*Příspěvek k dějinám českého školství
od Mnichova do osvobození*

PEDAGOGICKÁ FAKULTA
ČESKÉ BUDĚJOVICE

1969

MZK-UK Brno

2619872584

L-637.170

ÚVOD

Bouřlivý rozvoj vědeckotechnické revoluce klade stále vyšší nároky na úroveň vzdělání. To je důvod, pro který bude nutno revidovat celou naši školskou soustavu. Pro další orientaci školské politiky je však nezbytné znát i minulý vývoj. Jeho součástí jsou i léta 1938–1945. Problematika vývoje českého školství za okupace je však stále bílým místem ve výzkumu naší historie. Proto bude nutno se zabývat tímto obdobím. Tato práce chce být zatím pouhým příspěvkem k poznání vlivu nacistické agrese na české školství.

V první kapitole zkoumám základní faktory českého školství v letech 1938 až 1945. Pokouším se stanovit jeho vývojové tendence v období před počátkem vlivu nacistické pedagogiky. Snažím se dále zjistit, jaký úkol přisuzovali nacisté českému školství v plánech germanizace našich zemí.

Ve vývoji školství tvoří s dobou okupace jeden celek i období pomnichovské republiky, kdy agrese proti Československu v roce 1938 způsobila katastrofální nadbytek učitelů a kdy vnější tlak nacismu umožnil domácím reakčním silám útok na demokratický ráz našeho školství pod heslem „Škola národní a věřící“.

Obsahem třetí kapitoly je vývoj protektorátního školství do poloviny roku 1941. Pojednávám v ní o zásazích nacistů do českého školství a všímám si změn v obsahové náplni vyučování. Je v ní věnována pozornost i psychickému tlaku na české učitelstvo.

Vrchol útoku na české školství nastal od poloviny roku 1941. Tehdy nacisté provedli organizační přestavbu celého školství. Pod záminkou reformy české střední školy vedli proti ní tvrdý úder, jehož následkem mělo být podstatné oslabení české inteligence. Zároveň zahájili veliký ideologický nápor na učitelstvo intenzivním přeškolením. Učitelstvo ztratilo v tomto období všechny své odbornářské časopisy.

Poslední kapitola zkoumá rozklad školství v období totální války, která byla vyhlášena počátkem roku 1943. Tehdy se práce žáků i učitelů využívalo pro válečné hospodářství. Vyučování bylo také narušováno akcemi Kuratoria pro výchovu mládeže.

Je pochopitelné, že téma tak široké nelze vyčerpat jedinou prací. Bylo nutno se omezit jen na některé problémy. Zcela stranou byly ponechány závažné kapitoly učitelských dějin (odbory, odboj, vztah učitelů ke KSČ). Poznámkový aparát i soupis použité literatury uvádím v míře co nejmenší.

Pokládám za svou povinnost poděkovat za cenné připomínky, které mi poskytl recenzent mé studie doc. dr. O. Vančata, proděkan Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích.

I. ZÁKLADNÍ FAKTORY VÝVOJE ČESKÉHO ŠKOLSTVÍ 1938 – 1945

1. Periodizace

První problém, se kterým se setkáváme při výzkumu dějin školství v období 1938–45, je otázka rozdělení zkoumané látky na časové úseky. Domnívám se, že vhodným kritériem pro určení vývojových etap je intenzita cizího, nacistického vlivu na naše školství.

Považuji za nutné zařadit do výzkumu i období od Mnichova do 15. března 1939. Existují totiž určité společné rysy druhé republiky a okupace.

1. Je to především omezení české pravomoci na území pozdějšího protektorátu. Není také pochyby, že k tomu došlo agresí Německa a že i zábor polský a maďarský i autonomie Slovenska byly plodem vnějšího tlaku nacismu.

2. Také pokusy o ideologické změny ve školství, i když navazovaly na jisté proudy domácího vývoje, mohly mít naději na realizaci jedině za situace vytvořené tlakem německého fašismu zvnějška.

Tisíce českých učitelů, prchajících ze zabraného pohraničí a krátce nato také nemilosrdně hnaných ze Slovenska, kde se po agresii nacismu dostala k moci luddická klika, jasně cítily, že to vše je následek německého vlivu. Zvolíme-li za kritérium pro určování etap vývoje našeho školství nacistický tlak, stupňující se později v přímé zásahy, není pochyby, že období po Mnichově tvoří první periodu celého procesu.

Čím se liší období druhé republiky od následujících etap? 1. Německý vliv přichází zvenčí, tlak na školství je nepřímý (nadbytek učitelů).

2. Ideologické působení nacismu na školství je ještě slabé, protože se nemohlo projevat přímo, ale jenom zprostředkovaně.

Druhá etapa počíná 15. březnem 1939 a trvá do léta 1941. Nacisté z počátku předstírali, že budou respektovat autonomii protektorátního území. Boj proti českým školám, zvláště středním, vedli jako jednotlivé akce. Zdůvodňovali je heslem odčinění křivd, které prý utrpělo německé školství v našich zemích za Československé republiky. Šlo především o zabírání lepších budov pro německé školy ve městech s německou menšinou. Z tohoto schématu se vymyká jedna velká akce krutě postihující systém našeho školství, totiž uzavření všech českých vysokých škol — údajně na tři roky.

I když se třetí etapa připravovala delší dobu, zhruba od pádu Francie, přece její začátek můžeme klást do léta roku 1941. Novou orientací českého školství mělo být přizpůsobení německému vzoru. Došlo k hrubým zásahům do organizační

struktury škol, zavedla se přísná výběrovost měšťanských škol, které byly přejmenovány na hlavní, byla provedena násilná restrikce sítě středních škol, počet studentů prudce klesal. Moravec se stal od ledna 1942 ministrem školství. Teprve v této době se začaly intenzivně projevovat zásahy nacistů do vnitřní práce škol. Němčina dostala všude fantastický počet hodin. „Říšská myšlenka“ byla základním principem výchovy. Učitelé byli přeškolení a museli se podrobit jazykovým zkouškám.

Čtvrtá etapa nastala počátkem roku 1943 po stalingradské porážce a vyhlášení totální války. Byly likvidovány poslední české pedagogické časopisy. Devízou práce škol bylo přispět k německému vítězství různými sběry, pracovním nasazením mládeže a pak i totálním nasazením učitelů. Školní budovy byly zabírány pro válečné potřeby Německa. Od léta 1944 bylo už školství zcela ochromeno a agónie trvala až do května 1945.

Nacistický tlak na naše školství se neustále stupňoval a ani v poslední etapě nebylo sebemenšího náznaku, že by nacisté alespoň z taktických důvodů byli ochotni ustoupit z pozic, kterých se dříve (1941–1943) zmocnili.

2. Vývoj školství jako výslednice různých tendencí

České školství v letech 1938 až 1945 je výslednicí několika komponentů, které probíhají někdy souběžně a vzájemně se doplňují, jindy se rozcházejí, ba často jsou i zcela protichůdné. Které jsou tyto základní faktory vývoje českého školství?

V hospodářsky vyspělých, kulturních zemích existuje společný hluboký proud školského vývoje, který je ovlivňován momenty, jež přináší společenský rozvoj. V různém národním prostředí má tato základní tendence v souvislosti se stupněm hospodářského rozvoje i s vlivem kulturních tradic své specifické vyjádření.

Začleněním českých zemí do Německa se do základního proudu naší pedagogiky mísí německá varianta pojetí světového vývoje. Přichází k nám v podobě nacisty zvráceně zdeformované pedagogiky.

Záměrné zásahy nacistů do organizace i vnitřní náplně českých škol za účelem germanizace středoevropského prostoru jsou dalším komponentem ovlivňujícím tvárnost protektorátního školství.

Důležitým činitelem, který působil jako katalyzátor urychlující (někdy však zpomalující) proces znásilňování našeho školství nacismem, byla mezinárodní a vnitřní politická situace, především však válka. Válka je mimořádný stav, kdy je možno odhodit ohledy na zahraničí, kdy lze uvnitř země provádět nejrůznější změny a umlčet jakoukoliv kritiku obyvatelstva. Válka byla tedy pro okupanty příležitostí vytvořit i ve školství žádanou situaci a po válce postavit zahraniční i domácí pozorovatele před hotový stav. Válka ovšem na druhé straně zatlačuje do pozadí všechny ostatní úkoly jako podružné a na první místo klade kategoricky jako hlavní cíl vítězství. Nutí nahlížet na všechny akce a změny jen pod tímto zorným úhlem. Ovšem intenzita a naléhavost tohoto základního aspektu je v různě

ných etapách zápolení různá. V posledním období okupace se stala válka činitelem nejmocnějším, který udusil práci ve škole bez rozdílu, šlo-li o školu českou či německou.

a) Vývojové tendence našeho školství

Odpověď na otázku, kam směřoval vývoj našeho školství, dříve než byl deformován nacismem, není lehká. Omezím se pouze na několik poznámek.

Republika převzala školskou organizaci staré monarchie. I když se nepodařilo po celou dobu předmnichovského Československa provést revoluční přestavbu školy, přece série reformních návrhů mnoho napovídá o tendencích, které v našem školství existovaly. Úsilí o reformu školské soustavy bylo nejsilnější při zrodu republiky a pak při jejím zániku. Návrhy se lišily pouze v podrobnostech. Šlo o sjednocení mládeže v době povinné školní docházky ve škole jednoho typu, konkrétně tedy o odstranění nižší střední školy. Ve skutečnosti ovšem boj o zavedení jednotné školy byl součástí velkého hnutí za demokratizaci školství. Je příznačné, že buržoazní charakter naší republiky tvořil hranici, kterou školský pokrok nemohl překročit, takže docházelo pouze k drobným úpravám, k náběhům na reformy.

Československá škola vycházela v souladu s oficiálním vedením vnitřní i zahraniční politiky z ideje demokracie a snažila se tuto myšlenku rozvíjet. Šlo ovšem o buržoazní demokracii, podepřenou Masarykovou humanitou. Sama existence mnohonárodnostního státu vyžadovala, aby vedle výchovy k demokracii a republikánství byli žáci vedeni k národní a náboženské snášenlivosti. Většina učitelů usilovala o školu zbavenou všeho klerikalismu. Koncepce výhradně státní školy vyplývala i ze zájmu státu, kterému šlo o jednotnou výchovu. Stát však z politických důvodů činil v této otázce koncese klerikálním stranám.

Učitelé vedli žáky k sociálně charitativnímu cítění, jak to ostatně odpovídalo i jejich vlastnímu přesvědčení (denní styk s dětmi všech společenských vrstev). Nejpokrokovější příslušníci učitelského stavu překročili hranici mezi reformistickým socialismem a komunismem a stali se nadšenými propagátory sovětské školy.

Učitelé domýšleli ideu demokracie ve školství a dospěli k zásadě: „Stejnou příležitost ke vzdělání všem dětem bez rozdílu stavovských, sociálních, náboženských a jiných.“⁽¹⁾

Na samém prahu okupace uváděl časopis Komenský jako první předpoklad ke zkvalitnění vnitřní práce ve škole provedení reformy školské organizace tak,

- aby se zvýšilo vzdělání nejširších lidových vrstev a
- aby bylo dosaženo vzdělání podle schopností a potřeb.⁽²⁾

Zvýšení vzdělání předpokládalo splnění celého komplexu podmínek. Na prvním

1) Školské reformy, XX, č. 3–4, listopad–prosinec 1939, s. 35.

2) Komenský, LXVI, č. 8, duben 1939, s. 233–239.

místě stál problém vysokoškolské přípravy učitelstva. Boj o tuto otázku, jak se zdá, vstupoval před Mnichovem do závěrečného kola.

V souhlase s obecným vývojem směřovalo naše školství k prodloužení povinné školní docházky nejméně o jeden rok. Konkrétní cesta naší školské politiky, neprovedla-li by se radikální reforma, vedla k doplnění sítě újezdních měšťanských škol, aby všechna mládež (i z venkovských škol) mohla nabýt vzdělání v měšťanských školách. Ty by byly všude čtyřtřídní a učebními osnovami by se ještě více přiblížily nižším středním školám. Sjednocení těchto souběžných a blízkých typů by bylo jen otázkou krátkého času.⁽³⁾

Pro mládež, která by se po dokončení školní povinnosti dále nevzdělávala na žádné škole, se měly zřídit pokračovací kursy.

Tendence vedla ke snížení počtu žáků na třídu.

Objevoval se i požadavek bezplatného poskytování pomůcek pro žactvo.⁽⁴⁾

Byly požadovány nové stavební předpisy pro budování škol, které by počítaly se zřízením dílen, hřišť, tělocvičen, školních kuchyní, zahrad, pokusných polí atd.

Ve vnitřní práci školy se prosazovala tendence redukovat a normalizovat učební látku. Silný byl směr usilující o co největší přiblížení praxi, o výchovu k práci a používání pracovních metod.

Takto formuloval vývojové tendence české školy celostátní sjezd školských referentů ve Zlíně ve dnech 19.–21. května 1938:

- Jednotná škola bude výrazem demokratického školství.
- Koedukační škola vytváří příznivé prostředí pro mravní výchovu.
- Pracovní škola má být školou sociálně výchovnou.
- Organizovaná péče o dítě je podmínkou úspěchu ve škole. Hladové dítě lze těžko učit a vychovávat.
- Vysokoškolské vzdělání učitelů.
- Snížení počtu žáků ve třídách.⁽⁵⁾

b) Nacistická pedagogika

Vlastním cílem nacistické pedagogické práce byla výchova takové osobnosti, která by byla svým světovým názorem, charakterovými a volnými vlastnostmi svou tělesnou zdatností poddajným nástrojem reakční vládnoucí moci ve státě při plnění jejího nelidského programu. Úkoly výchovy i přesvědčení o jejich omezených možnostech vycházely z nevědecké rasové teorie, která byla součástí ideologie fašismu. Rasisté rozdělovali lidstvo na vyšší a nižší rasy, které se navzájem liší nejen tělesnými znaky, ale i biologicky danou různou úrovní duševních schopností, zvláště schopností dosahovat vyšší kultury a civilizace.⁽⁶⁾

3) Věstník pedagogický, XVI, č. 7–8, září–říjen 1938, s. 255–261.

4) Komenský, LXVI, č. 8, duben 1939, s. 233–239.

5) Škola měšťanská, XL, č. 22, 18. června 1938, s. 500.

6) Fr. Singule, Pedagogické směry 20. století v kapitalistických zemích, Praha 1966, s. 223–224.

Vyučování a výchova byly považovány jen za druhořadé prostředky formování osobnosti člověka. Výchova nemůže vytvořit v dítěti nic nového, nýbrž pouze rozvinout nebo oslabit zděděné vlohy.⁽⁷⁾

Hitler na rozdíl od tradičního pořadí výchovných hodnot vyzvedl na první místo výchovu tělesnou, pak zařadil rozvíjení charakteru a až nakonec vzdělávání duševních schopností. Všichni nacionálně socialističtí pedagogové po něm papouškovali, že méně vzdělaný, ale zato tělesně zdravý člověk s dobrým a pevným charakterem, naplněný odhodlaností a pevnou vůlí, je pro národní společenství cennější než nějaký přeučенý slaboch. Člověk, který je zanedbaný tělesně nebo je dokonce defektní, bývá prý zpravidla i nedobrého charakteru.

O tělesnou zdatnost se musí pečovat už před narozením dítěte výběrem rasově čistého manželského partnera. Ve škole nemají děti tělesně zakrňovat. Mladí lidé musí hodně sportovat. Hitler doporučoval, aby si chlápci vyřizovali své záležitosti boxem, který je naučí snášet i rány. Potom nebudou opouštět německé vyšší a vysoké školy technici, chemici, právníci, literáti, profesori, ale opravdoví muži. Německý lid potřebuje sebedůvěry. Výchova musí mu vštípit přesvědčení, že Němci bezvýjimečně předčí všechny ostatní národy, že německý národ je nepřemožitelný.

Až za tělesnou výchovu zařadil nacionálně socialistický stát požadavek, aby byl rozvíjen charakter mladého člověka. Je třeba naučit mlčenlivosti, věrnosti, obětavosti a odpovědnosti. Úkolem výchovy je vymýtit bázeň, ostýchavost a zbabelost.

Co se týká vědeckého vzdělání, Hitler zdůrazňoval, že se musí provést radikální redukce učební látky, aby nebyl mozek přetěžován zbytečnostmi. Nutno omezit studium jazyků. Dějepisu se neučí proto, aby žáci znali pravdivý obraz minulosti, ale aby se posílili pro budoucnost. Škola musí pěstovat rasový cit, protože jen čistota krve je předpokladem národní sebezáchovy. Intenzivní péči je třeba věnovat výběru schopných a nadaných. Hitler zdůrazňoval, že lidé si nejsou rovni, každého je třeba postavit na jeho pravé místo.⁽⁸⁾

Hitlerova zjevná averze ke škole a učitelům se vysvětluje jeho prožitky z mládí. Hitler ztroskotal na reálce. Nenáviděl učitele, že klasifikovali jeho nevědomosti, přehlédli však jeho dřímající genialitu. Podle Hitlera jsou učitelé lidé neschopní pro životní boj. Ostatně vyučování na obecné škole se hodí ženské psychice. Jen ženy vydrží vtlučet dětem do hlavy stále totéž učivo. Učitelé jsou domýšliví na vzdělání. Je však jim nutno jasně říci, že každý šikovatel německé branné moci má při výchově větší úspěchy než učitel. Ostatně pro vyšší třídy obecných škol bylo prospěšné získat vysloužilé vojáky, kteří by na konci své dvanáctileté vojenské služby absolvovali dvouletou učitelskou přípravku. Takový vysloužilý voják by byl v očích žáků skutečnou osobností. (Gamm, s. 172–173)

Není divu, že člověk s těmito názory odstranil jediným rázem (na jaře 1941) vysokoškolské vzdělání učitelů.

⁷⁾ Rudolf Benze, Erziehung im Großdeutschen Reich, Frankfurt am Main 1939, s. 2.

⁸⁾ Adolf Hitler, Mein Kampf, München 1940, s. 451–480.

Abychom porozuměli organizačním změnám našeho školství za okupace, je nevyhnutelné seznámit se dále s organizací německého školství.

Obecná škola byla osmiletá a dělila se na dva stupně. První čtyři ročníky tvořily základní školu. Z ní bylo možno vstoupit do šestileté střední školy, která na rozdíl od našeho pojmenování měla funkci naší tehdejší měšťanské školy. Byla to škola praktického zaměření, z níž bylo lze bez zkoušky přejít do vyšších odborných škol.

Nadanější žáci odcházeli ze čtyřleté základní školy do vyšší školy, která odpovídala našim gymnasiím. Nacisté ji zkrátili z devíti let na osm. Studenti tedy maturovali o rok dříve než u nás. Od šestého ročníku se větvila. Ve školách neměla být koedukace. Pro dívky bylo postupně budováno speciální školství. Velkou pozornost budila u nás šestiletá nástavná škola, která po šesti třídách obecné školy splnila ve zkráceném čase osnovy vyšší školy (tj. naší střední) a končila zkouškou dospělosti.

Výběr do středních škol byl přísný, týkal se především tělesné zdatnosti, dále se zkoumaly charakterové vlastnosti, hlavně smysl pro kamarádství a kolektiv, kázeň a pořádek. Třetím kritériem bylo duševní nadání, přičemž vynikající výkonnost v jednom směru mohla vyvážit nedostatky v jiných oborech. Není třeba snad ani připomínat, že nezbytným předpokladem byl árijský původ. V poslední instanci nerozhodovali o přijetí pedagogové, ale stát jako ztělesnění nacistické strany.

Po ukončení osmileté školní povinnosti musel každý německý občan navštěvovat po tři roky tříletou pokračovací školu, zaměřenou na zvolené povolání.

Německé vysoké školy zůstaly (až na povinnou tělesnou výchovu) v podstatě organizovány jako dříve. Pro naše učitelstvo bylo sympatické, že se vytvářely vysoké školy pro výchovu učitelstva jako samostatné fakulty ve svazku universit, případně i jako samostatné ústavy. Na jaře 1941 na základě Hitlerova rozhodnutí však jedním rázem padlo vysokoškolské vzdělávání učitelů a opět se zaváděly učitelské ústavy. Souviselo to s kuriózními názory Hitlerovými na učitelskou práci a s antiintelektualismem celé jeho vedoucí kliky.

K dokreslení obrazu školského systému je třeba se ještě zmínit o elitních školách, které měly vychovávat vůdčí typy. Byly dvojího druhu: nacionálně politické ústavy (Napolas) a školy Adolfa Hitlera. Byly to zásadně internátní školy. Cílem bylo vštípit každému chovanci vědomí, že náleží k privilegované vrstvě. Intelektuální vzdělání nebylo nad průměrem ostatních škol, spíše pod průměrem.⁽⁹⁾

Rysy nacistické pedagogiky lze závěrem shrnout takto:

I. Ve škole se především vychovává. Cílem je nemyslet, ale věřit nacionálnímu socialismu.

⁹⁾ Rolf Eilers, Die nationalsozialistische Schulpolitik, Köln und Opladen 1963, s. 41–50 (dále pouze Eilers). Hans-Jochen Gamm, Führung und Verführung. Pädagogik des Nationalsozialismus, München 1964, s. 380–381 (dále jen Gamm).

2. Hluboká degradace intelektu, jeho odsunutí za charakterové vlastnosti (ukázněnost, poslušnost) a především za tělesnou zdatnost.

3. Školství nemá úkol zvyšovat kulturní úroveň obyvatelstva povznesením vzdělání vůbec, ale vyškolit pro stát potřebné pracovníky. Člověk i jeho talent náleží státu.

4. Dívčí vzdělání se orientuje pouze k biologické funkci ženy-matky.

5. Do školy mocně zasahuje mládežnická organizace, která nárazovými akcemi narušuje výchovu žáků k systematické práci.

c) České školství v plánech nacistů na germanizaci našich zemí

České země byly podle nacistického názoru od pradávna nejen součástí Německa (pars Germaniae), ale dokonce srdcem říše. Ironií osudu byly však tyto „staré německé země“ osídleny více než sedmi milióny Čechů. Teoreticky existovaly tři možnosti, jak učinit české země německými:—

1. poněmčít české obyvatelstvo,
2. odstranit je ze země,
3. část odstranit a část germanizovat.

První možnost, totiž zatlačení českého jazyka na pozici hovorové řeči méně vzdělaných vrstev, měla už svou historickou tradici. Český národ byl však na útok z této strany velmi dobře připraven. Okupanti také brzy poznali, že na materiální výhody, které skýtala příslušnost k německému národu, se dají nalákat v českých zemích jen živly deklasované, ba přímo kriminální.⁽¹⁰⁾

Další nevýhodou totální germanizace českého obyvatelstva bylo, že celý proces se mohl uskutečnit podle odhadů za dvě až tři generace. Plán poněmčení českého obyvatelstva byl téměř vždy doplňován požadavkem imigrace německých kolonistů a emigrace Čechů. Je nepochybné, že při realizaci plánu poněmčení postup vůči české škole byl klíčovým problémem.

K metodě poněmčení se v podstatě hlásí akční program sudetoněmecké strany z léta 1938.⁽¹¹⁾ Dokument předpokládá vojenskou porážku Československa, která vytvoří možnost uzavřít „až na další“ veškeré české školy a místo nich zřídít německé školy všeho druhu.

Vedle poněmčení českého obyvatelstva existovala ovšem i možnost germanizovat české země jednoduše totálním odstraněním českého obyvatelstva buď vysídlením, nebo likvidací. Vyvezení všech Čechů z českých zemí se zdálo ideálním řešením a Němci o něm mluvili tak často, že to bylo protektorovi až nepřijemné.⁽¹²⁾

Možnost takového řešení české otázky oznámil zcela oficiálně dokonce sám

¹⁰⁾ Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933—1947. Ed. V. Král, Praha 1964, s. 409—410 (dále jen Die Deutschen).

¹¹⁾ Die Deutschen, s. 221—227.

¹²⁾ Die Deutschen, s. 448 (hlášení z Jihlavy 11. srpna 1941).

Hitler Háchovi a protektorátní vládě, když po Heydrichově smrti hrozil, že může vymazat český národ z Evropy už během války.⁽¹³⁾ Hitler sice hrozil vystěhováním, ale ve vedoucích německých kruzích se uvažovalo přímo o likvidaci. Na český problém se pohlíželo jako na otázku, jak opatřit 7 miliónů rakví.⁽¹⁴⁾ V tomto světle se ovšem problémy českého školství musely jevit jako zcela podružné, ba nicotné.

Plán radikálního řešení české otázky se však ukázal prakticky neuskutečnitelný. K. H. Frank v memorandu z 28. srpna 1940 zdůvodňoval, proč nelze vysídlit 7,2 milióny Čechů (kromě jiného říše nemůže postrádat pracovní sílu tolika miliónů otroků) a propracoval kombinaci obou uvedených metod. Podle jeho názoru bylo možno dosáhnout germanizace českého prostoru:

1. změnou národnosti rasově vhodných Čechů,
2. vysídlením rasově neodpovídajících Čechů a inteligence nepřátelské říši, případně likvidací nepřátel,
3. novým osídlením takto uvolněného prostoru „čerstvou německou krví“.

Frank plánoval tuto školskou politiku: „Základní obrat ve školském vzdělání — Vymýtit český dějinný mýtus — Výchova k říšské myšlence — Bez dokonalé znalosti němčiny žádný postup — Odbourání napřed středních, pak i národních škol — Už nikdy české vysoké školy, jen jako přechod „Collegium bohemicum“ při německé universitě v Praze — ...“⁽¹⁵⁾

Punc oficiálnosti dal Frankovu programu Hitler, který jej v říjnu 1940 schválil.⁽¹⁶⁾

Koncem roku 1940 úřad říšského protektora už rozpracovával Frankovy plány.⁽¹⁷⁾

Válka Německa proti SSSR a příchod Heydrichův na vedoucí místo v protektorátě znamenal urychlenou přípravu likvidace českého národa. Školskou otázkou a problémem převýchovy české mládeže se zabýval Heydrich v projevu dne 4. února 1942.⁽¹⁸⁾ Konstatoval, že „české učitelstvo je sbor vychovatelů opozice pro českou vládu.“ Není však prý možné zavřít všechny české učitele. Bude třeba odbourat vyšší české školy. Česká universita se už nikdy neobnoví, důvod už se nějaký najde. Není možno začít ihned s evakuací či s „odstraňováním“ plánované části českého národa z protektorátu, protože by to okamžitě vyvolalo revoluci. Zatím je nutno předstírat, že Němci chtějí všechny Čechy poněmčit.

Závěrem nutno konstatovat, že nacisté nepodceňovali úlohu škol. Odpor proti své nadvládě kladli do přímé závislosti na kulturní vyspělosti ztročeného národa.

¹³⁾ Čestmír Amort, Heydrichiáda, Praha 1965, s. 210.

¹⁴⁾ Die Deutschen, s. 421.

¹⁵⁾ Die Deutschen, s. 417—421.

¹⁶⁾ Chtěli nás vyhubit. Ed. V. Král a K. Fremund, Praha 1961, s. 92—93; Die Deutschen, 426.

¹⁷⁾ Chtěli nás vyhubit, s. 112—120.

¹⁸⁾ Amort, Heydrichiáda, s. 136—137.

Za svého úhlavního nepřítele považovali inteligenci. Proti ní vedli hlavní úder a zároveň se snažili, aby nová inteligence byla početně co nejslabší. Likvidovali české vysoké školy, zamýšleli odstranit střední a později omezit i školy odborné. Nakonec mělo přijít na řadu i základní školství. Šlo jim o uskutečnění plánu postupného odbourávání českých škol, zároveň však také o využití českého školství pro úkoly germanizace. Nordická Heydrichova lest spočívala ve vyvolání dojmu, že nacistům jde „jen“ o poněmčení národa. Podle nacistických plánů však nebylo úmyslem získat pro německví celý český národ, ale jen určitou vybranou část. Využití českého školství pro úkoly germanizace mělo být zároveň vedle cíle, který se nedal utajit, zastíracím manévrem, jenž měl upoutávat zraky k tomuto poli, aby odlákal pozornost od osudu, který rasisté připravovali značné části národa. Tímto osudem bylo vyhnanství, případně fyzická likvidace.

II. OD MNICHOVA K 15. BŘEZNU

1. Obrana demokratických tradic české školy

Mnichov znamenal pro celou českou společnost veliký morální otřes. Depresivních nálad se snažily využít různé reakční živly. Učitelé si brzy uvědomili, že škole hrozí kulturní reakce, která (podle tehdejších úvah) pramení ze dvou zdrojů: 1. subjektivní reakce z ideologické paniky jednotlivců, z propadnutí skepsi, 2. objektivní reakce, která by prý mohla být organizována a nařízena autoritativní mocí.⁽¹⁹⁾

V početném učitelském tisku té doby (na rozdíl od ostatní žurnalistiky) nenalezneme jediný článek, který by se podřizoval „duchu doby“ a připojoval ke špičení všeho, co se za dvacet let v republice udělalo.

¶ Za první konkrétní úder reakce lze považovat nařízení, že 28. říjen bude všedním dnem. Tehdy vystoupilo české učitelstvo bez rozdílu politického přesvědčení na obranu Masarykovy památky a jeho odkazu. V boji o Masaryka nešlo o osobu, ale o symbol demokratického Československa, o symbol ideové kontinuity národa. Schůze ministerské rady se dne 25. listopadu 1938 usnesla, aby byly odstraněny z úředních místností a školních učeben Masarykovy a Benešovy obrazy.⁽²⁰⁾ Dotazů, žádostí a protestů týkajících se Masarykových obrazů bylo tolik, že nakonec bylo povoleno použít Masarykova portrétu k výzdobě učeben „mezi obrazy významných mužů národa“.⁽²¹⁾ Tak bylo dosaženo v boji o Masaryka jistého, i když jen formálního úspěchu.

Kulturní reakce se nemohla samozřejmě omezit jen na negaci dřívější ideologie, musela vytyčit nějaké konstruktivní, aktivní heslo. Ministerský předseda Rudolf Beran v polovici prosince 1938 nastínil základní rysy nové školské a kulturní politiky Česko-Slovenské republiky. Program rozváděl ustanovující provolání Strany národní jednoty, uveřejněné v tisku 18. listopadu 1938, kde fašizace a klerikalizace školství byla vyhlášena slovy: „Škola bude národní a věřící.“⁽²²⁾ Vcelku však byl program tak všeobecný, že jej bylo lze vykládat, jak kdo chtěl. Učitelské organizace na něj reagovaly čilou propagací plánů na reformu školského systému ve smyslu jednotné školy.

Nové heslo vyvolalo celou záplavu úvah v učitelském tisku. Jen nepatrná sku-

¹⁹⁾ Školské reformy, XX, č. 3–4, listopad–prosinec 1938, s. 35.

²⁰⁾ Věstník ministerstva školství a národní osvěty, 1939, s. 46 (dále jen Věstník).

²¹⁾ Český učitel, XLII, č. 21–22, 9. února 1939, s. 122–123.

²²⁾ Miloš Hájek, Od Mnichova k 15. březnu, Praha 1959, s. 85.

pinka učitelů, která byla spjata s politickým katolicismem chtěla program skutečně realizovat. Ostatní učitelé se k němu stavěli dvojím způsobem: Někteří nové heslo jasně odmítali, jiní se snažili dát mu vlastní pokrokovější výklad.

1. V odmítavých člancích učitelé dokazovali, že idea naší republikánské školy byla naprosto správná. Demokracie, humanita a náboženská snášenlivost jsou ideály věčné, učitelé nemohou od nich ustoupit, nemohou odvolat to, oč se ve školství snažili a k čemu mládež vychovávali.⁽²³⁾ Někteří pisatelé mluvili docela otevřeně: „Myslím, že nynější volání po národní výchově se dá v mnohém vysvětliti z touhy po napodobení výchovné ideologie italského fašismu a německého národního socialismu.“⁽²⁴⁾ „Musíme-li být nyní loajální k Německu, neznamená to, že musíme bezcharakterně kapitulovat ideologicky. Národní výchova nesmí směřovat k šovinistickému nacionalismu, ani nesmí vést k oslabení vědomí mezi národní solidaritou. Nejsme pro výchovu náboženskou, ale pro výchovu laickou, nedogmatickou, přirozenou a životnou, zdůvodněnou rozumově a sociálně, založenou ne na strachu z absolutna, ale na etické povinnosti vůči sobě a ostatním.“⁽²⁵⁾ „Naše veřejná, svobodná, necírkevní škola je příliš velký kulturní statek národa, především záruka jeho duchovní jednoty, než abychom se dovedli klidně dívat, jak se dějí pokusy otrásti jí v základech... Snášenlivost náboženská, úcta k svobodě přesvědčení jiných je článkem našeho učitelského programu. Je a zůstane!“⁽²⁶⁾

2. Argumentace druhé skupiny pisatelů odrážela výtky proti dřívější republikánské škole a snažila se dospět k závěru, že nový program neznamená vlastně žádnou změnu dosavadní výchovné práce. Ovšem učitelé, kteří chtěli dokázat, že naše škola byla i v první republice národní a věřící a že tedy není co měnit, cítili, že hlavně co se týká druhé části hesla, při všem dovolávání se náboženského citu Masarykovy filosofie jsou jejich důkazy málo přesvědčivé. Tu přišel na pomoc universitní profesor Josef Hendrich s názorem, že morální zásady naší společnosti, ať chceme, či nechceme, jsou prosáklé idejemi křesťanství, že celé naše kulturní ovzduší, které je v podstatě zděděné, tkví v křesťanství. To ovšem neznamená, že by se měla spojovat politika s náboženstvím.⁽²⁷⁾

Hendrichův článek byl přijat jako východisko. Přísně se začaly rozlišovat pojmy víra, náboženství a určitá církev. „Věřícími nejsou jen příslušníci různých církví, nýbrž i mnoho lidí, kteří nejsou formálně v žádné z nich.“⁽²⁸⁾ „Dostala-li naše škola nyní úkol, aby propracovala hlouběji praktickou a mravní stránku křesťanství, nedostává se jí úkolu nového, ale spíše jen nové formulace. Přijímá jej s vážností a opravdově. Chce jen, aby zůstala svobodná, národní a státní, tj. aby s

²³⁾ Škola měšťanská, XLI, č. 9, 23. prosince 1938, Hlídka Školy měšťanské, s. 75–78; tamtéž č. 10, 7. ledna 1939, s. 89–90; Český učitel, XLII, č. 13–14, 8. prosince 1938, s. 65–66, 70 tamtéž, č. 21–22, 9. února 1939, s. 117.

²⁴⁾ Český učitel, XLII, č. 17–18, 12. ledna 1939, s. 104.

²⁵⁾ Školské reformy, XX, č. 3–4, listopad–prosinec 1938, s. 37.

²⁶⁾ Škola měšťanská, XLI, č. 10, 7. ledna 1939, s. 181–182.

²⁷⁾ Věstník pedagogický, XLII, č. 1, leden 1939, s. 1–6.

²⁸⁾ Komenský, LXVI, č. 8, duben 1939, s. 233–239.

nestala orgánem určité konfese, anebo místem pro soutěžní boj mezi konfesemi a církvemi. To by její výchovnou účinnost snížilo a poškodilo.“⁽²⁹⁾

Tímto výkladem si učitelé otevřeli cestu k dalšímu boji proti klerikalismu, který pak zazníval ještě i v příštích letech.

Aby se nové zaměření školy projevilo zřetelně také navenek, bylo nařízeno výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 9. prosince 1938, aby v každé školní učebně byl zavěšen na čelném místě kříž s ukřížovaným Kristem. Nařízení se mělo provést do konce února. (Nutno ovšem poznamenat, že v některých školách podle místních poměrů visely kříže po dobu celé první republiky.)⁽³⁰⁾

Po vzniku protektorátu heslo národní pospolitosti a křesťanské morálky bylo doplněno ještě třetím „nosným pilířem“ české ideologie, totiž zásadou sociální spravedlnosti.⁽³¹⁾

Program náboženské výchovy přes všechn rozruch, který způsobil, zůstal čistě formální a práci ve škole, ducha školy neovlivnil. U nás nebyla příznivá půda pro vzkříšení klérofašismu, jak jej známe ze slovenského školství.⁽³²⁾ V učebních osnovách, které vešly v platnost počátkem školního roku 1939–1940, je sice obecně vytyčen požadavek výchovy v duchu národním a křesťanském, ovšem učitelé si vydedukovali, že o křesťanský světový názor mají pečovat katechetové v hodinách náboženství, škola však podává pouze laický mravní základ.⁽³³⁾

Nepůsobila-li na výchovu našeho národa nějak výrazně idea náboženská, složitější situace se vytvořila v otázce výchovy národní, kde se někde počínalo ustupovat, i když velmi opatrně, k nemorálnímu „svatému národnímu egoismu.“⁽³⁴⁾ Nacionalismus, horlivě podporovaný všemi představiteli protektorátního politického života, měl být nástrojem izolace českého národa od ostatního světa, ať už šlo o solidaritu se západními demokratickými, či o myšlenku slovanské sounáležitosti, nebo o proletářský internacionalismus.

Vcelku lze shrnout, že učitelstvo v období od Mnichova do okupace ve své ohromně většině zachovalo věrnost Masarykovým buržoasně demokratickým ideálům výchovy a nebylo ochotno ustupovat fašizujícímu kursu vládnoucích kruhů druhé republiky. Vítězství kulturní reakce bylo jen formální: odstranění Masarykových obrazů a zavěšení křížů.

2. České školství po německé agresi v roce 1938

Tragické události podzimu roku 1938 se hluboce dotkly české školy. V období mnichovské krize byl český učitel v pohraničí hromosvodem, na němž se vybíjela všechna nenávisť zfanatizovaných německých mas. Když bylo rozhodnuto, že po-

²⁹⁾ Školské reformy, XX, č. 5, leden 1939, s. 67–69.

³⁰⁾ Věstník, 1938, s. 445; Český učitel, XLII, č. 23–24, 23. února 1939, s. 129.

³¹⁾ Český učitel, XLII, č. 31–32, 14. dubna 1939, s. 177–178.

³²⁾ Jozef Mátej, Školská výchova za tzv. slovenského štátu, Bratislava 1958.

³³⁾ Komenský, LXVII, 1939/40, č. 1, září 1939, s. 5–6.

³⁴⁾ Český učitel, XLII, č. 17–18, 12. ledna 1939, s. 90–92.

hraniční území budou odstoupena, čeští učitelé se svými rodinami (až na nepatrné výjimky) byli přinuceni nakvap uprchnout, kam se jen dalo. Po uprchlících z českého pohraničí se začali hlásit vyhnanci z území, která připadla vídeňskou arbitráží Maďarsku. Autonomní Slovensko je odmítlo převzít. Začalo zároveň dávat pražské vládě „k dispozici“ české učitele, kteří působili na nezabraném území Slovenska. Přicházeli i vyhnanci ze Zakarpatské Ukrajiny. Celkem přišlo do okleštěných českých zemí asi 8.000 přebytečných učitelů.⁽³⁵⁾

Abychom mohli správně zvážit toto katastrofální číslo, je třeba si uvědomit, že na národních školách učilo v roce 1943 celkem 31.200 učitelů. (Rok 1943 je zvolen ke srovnání, protože šlo o stejné území, přibližně stejný počet obyvatelstva a téměř normální počet učitelů.) Na tři učitele připadal tedy jeden vyhnanec.⁽³⁶⁾

Neštěstí, které postihlo český národ na podzim roku 1938, bylo faktorem, který působil velmi silně v kladném smyslu na vědomí národní sounáležitosti. Zkoumáme-li smýšlení učitelstva, naprosto nelze mluvit o morální krizi tohoto stavu. Zatěžkávací zkouškou pevnosti učitelské solidarity byl příchod vyhnanců učitelů, se kterými bylo nutno se rozdělit o vlastní krajíc. Naděje nezaměstnaných učitelů na umístění se hroutily, postupy učitelů střední generace a jmenování starších učitelů řediteli a inspektory se odsunovaly do nedohledna, zřetelně se rýsovalo nebezpečí předčasného penzionování, učitelky se obávaly ztráty zaměstnání, které bylo jejich životní náplní. Snadno se mohla vytvořit averze proti těm, kterým se nyní muselo ustupovat. Přesto uprchlíci nebyli přijímáni jako vetřelci, ale jako lidé trpící za vlast. S určitými rozpaky a nejistotou, jak budou přijati, přicházeli učitelé ze Slovenska. Bylo nebezpečí, že jejich přijetí bude méně vřelé než vyhnanců z českého pohraničí nebo že se vytvoří kruté zášti proti slovenskému národu.

Vhodná půda pro protislovenské nálady v českých zemích opravdu byla, ovšem nositeli těchto nálad nebyli téměř nikdy uprchlíci ze Slovenska, kteří znali tamní poměry a chápali rozdíl mezi slovenským lidem a klérofašistickou reakcí. V učitelském tisku se nenajde jediný článek obviňující slovenský národ, i když se leckde objevují trpká slova.

Událostmi, které vyvolal přímo či nepřímo Mnichov, byla státní správa postavena před problém umístit ohromný přebytek učitelských sil. Je třeba mít také na zřeteli, že vedle 8.000 učitelů, kteří ztratili místo, rostla každým rokem armáda nezaměstnaných kandidátů učitelství, kterou k začátku školního roku 1939/40 učitelský tisk odhadoval na 9.000.⁽³⁷⁾

Rozvoj školství je zhruba závislý na třech podmínkách. První podmínkou je dostatek učitelstva, druhou školní budovy s příslušným vybavením a třetí je ochota společnosti poskytnout na provoz školství potřebné finance. České školství

³⁵⁾ Český učitel, XLII, č. 21–22, 9. února 1939, s. 121–122; tamtéž, č. 36–38, 25. května 1939, s. 213–214; Národní učitel, I, č. 2, 18. ledna 1940, s. 13.

³⁶⁾ Veřejná služba, IV, č. 6, červen 1943, s. 4.

³⁷⁾ Český učitel, XLII, č. 36–38, 25. května 1939, obálka.

se ocitlo v situaci, že mělo náhle nadbytek učitelstva, které stát nemohl propustit, pro něž musel mít finanční zajištění. Považujeme-li nadbytek učitelů ne za katastrofu, ale za příznivý předpoklad zlepšení školní práce, nabízely se následující možnosti využití těchto učitelů: zmenšení počtu žáků ve třídě, prodloužení povinné školní docházky a snížení učitelského úvazku.

Naše školství trpělo přeplněností tříd. Zákon z 13. července 1922 (č. 226 Sb., z. a n.) stanovil, že se třída rozdělí, stoupne-li počet žáků ve třídě na 61, pro jednotřídky byl stanoven nejvyšší počet dětí na 50. Ukázalo se ovšem, že tyto limity jsou v nové škole už nevyhovující. Výsledkem snahy o snížení počtu žáků ve třídě bylo ustanovení, že se nesmí zrušit třída, jestliže by tím stoupl stav dětí v některé třídě nad 45. Tím se sice bránilo rušení tříd při poklesu počtu žáků, při zřizování nových poboček platilo však stále, že se třída rozdělí až při počtu 61, na jednotřídkách při 50 dětech.

Dříve zdůvodňovali učitelé v reformních návrzích snížení počtu žáků na třídu zřeteli pedagogickými, nyní přistoupil i aktuální důvod umístit přebytečné učitele. Propočítalo se, že snížení maximálního počtu žáků ve třídě z 60 na 45 znamená zřízení 2.000 nových tříd a přibližně stejný počet učitelských míst. Návrhy nezůstávaly ovšem u maximálního počtu 45.⁽³⁸⁾

V předmnichovské republice byla osmiletá povinná školní docházka. Rostoucí požadavky na vzdělání zřetelně ukazovaly, že bude nutno školní povinnost prodloužit. Přirozený vývoj směřoval k reformě měšťanské školy, jejíž dobrovolný čtvrtý ročník, nazývaný jednoročním učebním kursem, by se stal povinným. Těsně před okupací vyšla nákladem 50.000 výtisků brožura Svazu učitelstva měšťanských škol „O povinném školském vzdělávání mládeže do 15 let“, která bojovala za devítiletou povinnou školní docházku.⁽³⁹⁾

Z dalších pokusů o řešení nadbytku učitelů možno uvést i návrhy na snížení učitelského pracovního úvazku, což je předpokladem kvalitnější učitelské práce.

Zmenšení počtu žáků ve třídě, prodloužení povinné školní docházky a snížení učitelského úvazku jsou návrhy pokrokového rázu, které byly vysloveny v době, kdy se o řešení problému uvažovalo. Druhý soubor návrhů na řešení nadbytku učitelstva nepřihlížel k specifickým možnostem a potřebám školství a snažil se postupovat u učitelů stejně jako u ostatních veřejných zaměstnanců. Šlo o uvolnění služebních míst penzionováním starších učitelů a o propuštění vdaných učitelů.

Předčasné penzionování se zdálo nejméně bolestivým řešením. Vždyť platy státních zaměstnanců byly tvořeny tak, že rozdíl mezi platem aktivního zaměstnance a pensisty byl neveliký. Penzionování se nemohlo samozřejmě zastavit u zaměstnanců, kteří přeluhovali přes 60 let, což byl věk pro odchod do výslužby pro

³⁸⁾ Škola měšťanská, XLI, č. 6, 12. listopadu 1938, s. 103–105.

³⁹⁾ Škola měšťanská, XLI, č. 16, 1. dubna 1939, s. 282; Časopis České obce učitelské, XIX, 14, 20. dubna 1939, s. 145.

muže (ženy měly sloužit do 55 let), ale bylo nutno hranici pro penzionování posunovat stále níže. To ovšem postihovalo zaměstnance citelně už i finančně, protože ztráceli možnost dosáhnout nejvyššího platového stupně, ztratili možnost získat ředitelský přírůstek, odcházeli do důchodu v době, kdy měli ještě na studiu nezaopatřené děti nebo je museli podporovat, protože se tehdy na místo čekalo i několik let. Vyřazení zdravých zaměstnanců z práce kolem 50 let a mladších mužů většinou i vážné psychické následky pro lidi, kteří mají své zaměstnání rádi.

Řešení problému na úkor žen se stalo oblíbeným demagogickým požadavkem žurnalistiky. Postižené zaměstnankyně se bránily útokům jen chabě. Toto reakční řešení bylo motivováno jako opatření navýsost sociální. Všechny učitelské organizace (které dříve za krize odmítaly toto reakční řešení) souhlasily s propuštěním vdaných učitelek, i když některé rezoluce zdůrazňovaly, že je to jen na přechodnou dobu.

Dne 21. prosince 1938 bylo vydáno vládní nařízení č. 379 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě a č. 380 o úsporných opatřeních personálních. Bylo stanoveno, že po dva roky nesmějí být přijímáni noví zaměstnanci a na tutéž dobu je zastaveno povyšování již ustanovených zaměstnanců. Podle potřeby budou dáni do výslužby muži od 55, ženy od 53 let. Provdané zaměstnankyně dostanou odbytné nebo penzi, na niž však budou muset čekat do svého 55. roku.⁽⁴⁰⁾

Po provedení všech těchto opatření stále ještě nebylo místo asi pro 2.400 učitelů.⁽⁴¹⁾ To konečně donutilo vládu k řešení, které bylo ku prospěchu školního vyučování. S účinností od 1. září 1939 se stanovil nejvyšší počet žáků v jedné třídě obecné a měšťanské školy na 45. Toto nařízení bylo později prodlouženo i na školní rok 1940–41 a bylo zrušeno až přímým zásahem nacistů, kteří je ponechali v platnosti pouze pro německé školy v protektorátě.⁽⁴²⁾

Ve školním roce 1939/40 tak přibýlo rázem 2.869 tříd, třebaže bylo na národních školách proti předešlému roku o 9.785 žáků méně. Průměrný počet žáků v třídě poklesl z 34,87 žáků ve šk. roce 1938/39 na 30,98 na obecních školách a z 38,73 na 34,30 na měšťanských školách.⁽⁴³⁾

Tak se tedy podařilo počátkem školního roku 1939/40 vyřešit zhruba problém umístění učitelstva z pohraničí, ze Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny. Naprosy však nebyla likvidována nezaměstnanost kandidátů učitelství, kterým i oficiálně byla zákazem přijímat dva roky nové zaměstnance do školní služby vzata naděje na umístění.

⁴⁰⁾ Věstník, 1939, s. 22.

⁴¹⁾ Český učitel, XLII, č. 36–38, 25. května 1939, s. 213–214.

⁴²⁾ Věstník, 1939, s. 249; 1940, s. 212; 1941, s. 202.

⁴³⁾ Vypočteno podle Zpráv Stát. úř. statistického, XXVI, 1945, č. 8, řada A, č. 1.

III. PROTEKTORÁTNÍ ŠKOLSTVÍ DO POLOVINY ROKU 1941

1. Zásahy nacistů do českého školství

Výnos „Vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava“ vyhlášoval autonomii a v článku 8. vyhrážoval pro Říši bezprostřední dohled pouze na „dopravnictví, jakož i na pošty a telekomunikace.“⁽⁴⁴⁾ Zdálo se tedy, že české školství bude doménou autonomní správy, v níž nebude německých zásahů. Vývoj však ukázal něco docela jiného.

Zamýšlíme-li se nad první etapou vývoje okupačního školství od 15. března 1939 do poloviny roku 1941, jeví se nám tento časový úsek ve srovnání s dalším vývojem jako doba, kdy nacisté prováděli nátlak na české školství většinou skrytě, zdánlivě bez ústředních směrnic. Hráli si ještě na autonomii a strpěli, aby Hácha podával protesty proti jednotlivým zvlášť křiklavým přehmatům. Ovšem tato hra na autonomii byla od samého počátku falešnou hrou. Do vývoje nacistické školské politiky zcela neorganicky jako úder hromu zasáhlo uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939.

Období do poloviny roku 1941 není ovšem jednotné. Od pádu Francie se rýsuje nástup k nové školské politice, která směřovala zvláště proti českým středním školám.

Hned po zřízení protektorátu docházelo ze strany okupantů k celé řadě drobných dílčích zásahů do českého školství. Nacisté postupovali vůči českým školám zatím bez oficiální ústřední směrnice, zcela živelně. Místním německým činitelům byla ponechána iniciativa, aby využili nové situace a znalosti prostředí. Záminkou těchto zásahů bylo odstranění „křivd“, které německé obyvatelstvo utrpělo za Československé republiky „útlakem“ či zanedbáváním německého školství. Zároveň šlo v některých oblastech (Českobudějovicko, Jihlavsko, Brněnsko) speciálně o přípravu germanizačního nástupu.

V Háchově přípravném materiálu k rozmluvě s Neurathem dne 25. dubna 1939 se týkaly českého školství tyto připomínky:

1. Bez vědomí příslušných nadřízených školských úřadů bylo zastaveno vyučování (např. „Krajským úřadem pro kulturu v Jihlavě“ nebo německými starosty obcí) na dvacetipěti českých národních školách, zčásti i v obcích s českou většinou.

2. V Moravské Ostravě byli ustanoveni říšští pověřenci pro odborné školství německé i české.

⁴⁴⁾ Věstník, 1939, s. 153–155.

3. Na českých vysokých školách v Brně (zemědělské a zvěrolékařské) byly zřízeny úřady komisařů, rovněž i ve státní studijní knihovně v Olomouci.⁽⁴⁵⁾

Podrobnější zprávu o situaci českého školství po 15. březnu podává elaborát ministerstva vnitra, zredigovaný pracovníky Háchovy kanceláře a doplněný ministrem J. Havelkou, o zásazích do autonomie protektorátu ve všech oblastech politického, hospodářského a kulturního života.

V oboru školství elaborát vypočítával zásahy říšských orgánů do existence, organizace a umístění českých škol a konstatoval, že jde „zcela nepochybně o právním řádem nepodložené zásahy do autonomní správy orgánů Protektorátu“. Hned po 16. březnu 1939 byly zabráný a obsazeny četné budovy a místnosti českých veřejných škol a českému žactvu bylo bráněno, aby se pokračovalo ve vyučování. Tyto akce byly podnikány buď německými občany samými, proti nimž české občanstvo nenašlo ochranu, nebo i na přímý rozkaz německých úředních orgánů. Po přerušení českého vyučování byly školní budovy zabráný pro školy německé, a to i tam, kde německé školy měly velmi pěkné vlastní budovy nebo kde počet českého žactva, které zůstalo bez vyučování, zdaleka převyšoval počet žactva německého. Děti z takto uzavřených a později oberlandráty přímo zrušených škol byly přikazovány libovolně k docházce do jiných obcí. Takto postižených českých žáků bylo do poloviny měsíce září 1939 podle elaborátu 2.523. Uzavřeno, respektive zrušeno, bylo 32 českých obecných a měšťanských škol. Dokument dále uváděl, že česká veřejnost je roztrpčena faktem, že se v ryze českých obcích bez zřetele na právní předpisy zřizují německé obecné a měšťanské školy. Tak vzniklo do poloviny září 68 nových německých škol. Na náklad protektorátu se zřídily školy určené především pro německé děti ze zabraného území.⁽⁴⁶⁾

Při zakládání nových škol využívali Němci velmi výhodných předpisů pro takzvané menšinové školy (zákon č. 295/1920). Ovšem ani těmito předpisy se necítili vázání. Např. v Lišově u Českých Budějovic zřídili německou školu pro 5 dětí. Počítali, že ji později naplní českými dětmi „německé krve“, které budou vybrány rasovými odborníky.⁽⁴⁷⁾

Uzavřením všech českých vysokých škol 17. listopadu 1939 nacisté poprvé jasně odhalili plány, které měli s českým školstvím. Pro paniku, kterou tento zásah působil, je charakteristická akce vicepresidenta zemské školní rady v Praze dr. Antonína Dvořáka, který svolal ředitele pražských středních škol a učitelských ústavů a promluvil k nim za přítomnosti všech zemských školních inspektorů v tomto smyslu: „Vysoké školy jsou vyřízeny, na řadu přicházejí střední školy. Nedopusťte, aby byly zavřeny pod malichernými záminkami!“ V listopadu 1939 poslal okresním školním inspektorům a ředitelům škol soukromý dopis, kterým

⁴⁵⁾ Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, I, II. Ed. L. Otáhalová a M. Červinková, Praha 1966, s. 427 (dále Dokumenty).

⁴⁶⁾ Dokumenty, s. 467–468.

⁴⁷⁾ Fr. Bosák, Germanizační úloha německých škol na Československu za okupace, Jihočeský sborník historický, XXXIII, 1964, č. 1–2, s. 58–73, č. 3–4, s. 170–190.

doplňoval oběžník zemské školní rady z 20. listopadu 1939. V dopise byly tyto pokyny: Nejméně jednou denně se mělo kontrolovat, zda žáci na chodbách, na schodištích, na záchodech, v učebnách nebo v jiných místnostech nenapsali, nenařadili nebo nevyřadili na stěnách, dveřích či oknech nepřipustné výroky, trestuhodné poznámky, hesla nebo obrázky. Opětovně se měly prohlížet sešity a učebnice. Před školou se nesměly tvořit hloučky. Žactvo „zvláště v kritických dobách“ se mělo propouštět ze školy na konci vyučování v několikaminutových intervalech za sebou. Byla-li tělocvična v jiné budově, tedy tam žáci měli chodit jen jednotlivě, nebo se doporučovalo raději dočasně vůbec zastavit vyučování tělesné výchově.⁽⁴⁸⁾

Útok proti českým středním školám zahájil v zastoupení říšského protektora K. H. Frank až po pádu Francie přípisem předsedovi protektorátní vlády A. Eliášovi dne 15. srpna 1940.⁽⁴⁹⁾

Frank konstatoval, že české střední školství je nezdravě rozbuřené. Ze sociálních a hospodářských důvodů je nutná jeho pronikavá reforma. Ještě před začátkem školního roku se musí provést bezpodmínečně tato opatření:

1. Okamžitě se zruší pět reálných gymnasií (Frenštát pod Radhoštěm, Terezín, Úpice, Vodňany, Židlochovice) a dva učitelské ústavy (Moravské Budějovice a Louny). Šlo o školy, které byly po Mnichově přeloženy ze zabraného pohraničí.

2. Vyloučí se 1.227 žáků, kteří byli přijati do prvních tříd středních škol. O tento počet by totiž bylo více primánů než v předcházejícím roce, což Frank považoval za nepřipustné.

Vedle frontálního útoku na české střední školství pokračovaly drobné místní boje o urychlené poněmčení některých vybraných měst odstraňováním českých středních škol. Záminkou k vypuzení školy z města bylo zabránění školní budovy pro německé účely. Typickým příkladem je osud reálného gymnasia v Jindřichově Hradci, které bylo přemístěno do Soběslavě. Ani Háchova intervence u Neuratha na osudu této školy nic nezměnila.⁽⁵⁰⁾

Závěrem lze konstatovat, že v první etapě okupace k podstatným změnám ve složení a v organizaci českého školství kromě likvidace vysokých škol ještě nedošlo. Nacisté konali teprve přípravné práce k radikálnímu zásahu proti středním školám a k omezení přístupu žáků do škol měšťanských.

2. Změny v obsahové náplni vyučování

V první etapě okupace nacisté ještě nestačili výrazně zasahovat do obsahu školní práce kromě požadavků týkajících se zvýšení počtu hodin němčiny na všech školách. Na české straně pak nebylo zřejmě chuti jít ani o krok dále, než bylo naprosto nevyhnutelné.

⁴⁸⁾ Pedagogické muzeum Komenského, 54–5, 1–14, inv. 753. Vicepres. z. šk. r. – soukromá korespondence, č. 1739 osob., 22. 11. 1939.

⁴⁹⁾ Dokumenty, s. 560–561.

⁵⁰⁾ Dokumenty, s. 585.

Výrazem tohoto stavu byly učební osnovy z léta roku 1939, vydané pro všechny druhy českých škol. Byly vytvořeny v neobvykle krátkém čase a v pedagogickém tisku se konstatovalo, že dovedly udržet skoro všechno cenné, co bylo v osnovách předcházejících, vyvarovaly se zbytečných korektur a „ke změněným poměrům přihlédly s rozvážlivou prozíravostí.“⁽⁵¹⁾

Úvodní stať osnov pro obecné a měšťanské školy proklamovala výchovu v duchu národním a křesťanském. Proti dřívějšímu se už nezdůrazňovala idea demokracie, všelidské zřetele byly velmi oslabeny. Do popředí se stavěla výchova vůle, úcta k tělesné práci, slušné společenské chování a smysl pro spořádaný rodinný život.

Druhá kapitola osnov — „Hlavní zásady a metody“ — byla v podstatě stejná jako v dřívějších osnovách pro obecné školy.

Německý jazyk byl na národních školách pouze nepovinným vyučovacím předmětem (3.—5. ročník 2 hodiny týdně, 6.—8. ročník obecné školy 3 hodiny, na měšťanské škole 4 hodiny). Ovšem právě toto místo osnov se muselo za krátkou dobu pozměňovat.

Zatímní osnovy pro střední školy převzaly obsahově téměř doslovně text Návrhu učebních osnov z roku 1933. Nepatrně se zvýšil počet hodin německého jazyka (v nejvyšších třídách na 3 hodiny týdně), zdvojnásobil se počet hodin věnovaných tělesné výchově. Tyto osnovy poprvé porušily dříve tak úzkostlivě dodržovaný princip třicetihodinového týdne.⁽⁵²⁾

Studujeme-li osnovy i rozborů jednotlivých předmětů, zjišťujeme, že nacismu do nich nepronikl. V českém jazyce při výuce literárních dějin se poněkud omezil počet slovenských spisovatelů, ale i tento zásah byl kritizován: „Slovenské dějiny zůstávají i nadále až po rok 1938 našimi literárními dějinami, stejně i náš společný základ jazykový, národopisný, dějepisný, osvobozenický.“⁽⁵³⁾

Ani v dějepise nebylo převratných změn. Důsledkem nových poměrů se zdůrazňoval samozřejmě národ místo státu, češství místo českoslovenství, neměl se budít zájem o snahy světové a o lidské souručenství.

Úvod do filosofie byl koncipován, jako by nacismu nebylo. Tím méně se ovšem objevovala nacistická ideologie v ostatních předmětech.

Vcelku lze k osnovám z léta roku 1939 říci, že jejich smysl byl ve vypuštění všeho, co zřetelně odporovalo novému státoprávnímu postavení českého národa. Byl to tedy cíl negativní.

V dalším vývoji zpočátku jediným aktivním prvkem, jímž se protektorátní školství lišilo od republikánského, byly změny ve vyučování němčině. Němčina zabí-

51) Školské reformy, XXI, č. 1, září 1939, s. 4—7; Věstník pedagogický, XLII, červenec—září 1939, č. 6—7, s. 161—168; Komenský, LXVII, č. 1, září 1939, s. 5—9; tamtéž č. 6, únor 1940, s. 144; Věstník, 1939, příloha k srpnovému číslu.

52) Věstník pedagogický, XVII, červenec a září 1939, č. 6—7, s. 168—171.

53) Střední škola, XX, č. 2, s. 51.

řala postupně stále více vyučovacího času a tím způsobovala časovou tíseň v ostatních předmětech.

První změnou osnov, která byla provedena vládním nařízením ze dne 5. října 1939 (vyhlášeno 7. listopadu 1939), bylo prohlášení němčiny na měšťanských školách povinným předmětem. Tato úprava byla v kruzích učitelstva měšťanských škol uvítána celkem se sympatiemi, protože vlastně splňovala jeden z požadavků na reformu měšťanské školy, aby se totiž učivo měšťanky co nejvíce shodovalo s učivem nižší střední školy, kde byla němčina povinná.⁽⁵⁴⁾

Na obecných školách byla němčina jako povinný předmět zavedena o rok později dne 13. listopadu 1940. Dostala v 3.—5. ročníku tři hodiny, v 6.—8. ročníku čtyři hodiny týdně.⁽⁵⁵⁾ Tehdy se zároveň zvýšil počet hodin německého jazyka ve všech třídách měšťanské školy na 5 hodin týdně.

Na středních školách byl v červnu 1939 vyhlášen normální přehled hodin, který určoval pro primu a sekundu 4 hodiny, pro ostatní třídy 3 hodiny němčiny týdně.⁽⁵⁶⁾ V druhém protektorátním školním roce 1940/41) bylo v primě a sekundě už 6 hodin, v tercii až oktávě 5 hodin německého jazyka.⁽⁵⁷⁾

Podobný vývoj byl i na ostatních školách. Ve školním roce 1940/41 němčina byla povinná už na všech stupních českých škol.

Ukázalo se, že osnovy z léta roku 1939 jsou pouhým provizóriem. Hodiny přidělované stále štedřeji němčině nutně způsobily změny i v přidělu hodin ostatním předmětům. S tím souvisely nutné změny v rozsahu učiva. Kromě toho vývoj událostí v protektorátě vyžadoval i novou ideologickou náplň. Škola se dostala do pohybu, změna stíhala změnu.

K osnovám pro národní školy byly počátkem roku 1941 vydány směrnice, které jsou už naplněny duchem charakteristickým pro další etapu protektorátního školství. Škole se ukládalo, aby zdůrazňovala při výchově vše, co podporuje soužití s německým národem a úctu k „Vůdci“ velkoněmecké říše. Učitelé měli být osobně odpovědní za to, že se bude výchova dít v tomto duchu.⁽⁵⁸⁾

Mnohem větší pozornost než změny v osnovách, ostatně zatím ještě nijak převratné, budila revize učebnic, kterou pociťovali velmi intenzívně všichni žáci a jejich prostřednictvím i široká rodičovská veřejnost. Učebnice, v nichž byla tuší začerněna slova (např. „státní“, „Kč“) nebo věty, se staly symbolem počáteční etapy protektorátu, kdy nacisté pedanticky usilovali o vymazání dvaceti let svobodného života z paměti národa.

Požadavek revize učebnic vyplýval z vývoje druhé republiky. V duchu vládního prohlášení z 13. prosince 1938 byla v ministerstvu utvořena komise pro revizi učebnic všech druhů škol. Posuzovala, zda jsou knihy psány v duchu „národní

54) Věstník, 1939, s. 316.

55) Věstník, 1940, s. 312; 1941, s. 19—23.

56) Věstník, 1939, s. 230—251.

57) Věstník, 1940, s. 223.

58) Věstník, 1941, s. 19—23.

tradice a křesťanské morálky,“ brala v úvahu zřetele metodické, ale i rozsah a cenu každé učebnice. Sotva však revizní komise začala svou činnost, došlo v březnu 1939 ke zřízení protektorátu. Tehdy dostala komise dodatečně úkol odstranit ze školních učebnic, pokud to bylo technicky jen možné, učivo (věty, odstavce, články, obrazy), které se nesnášelo s novou politickou situací. Celkem bylo zveřejnováno 1.200 učebnic pro všechny druhy škol. Výsledkem bylo, že asi 10 % knih bylo vzato z oběhu (někdy šlo o učebnice, které nevyhovovaly ani osnovám z roku 1933) a 60 % se muselo upravovat. Komise si byla vědoma, že jde o velké hospodářské hodnoty (jen cena nových učebnic v obchodech se odhadovala na 200 milionů korun), proto prý raději navrhovala úpravy než vyloučení.⁽⁵⁹⁾

Teprve počátek školního roku 1940/41 postavil naše školy do situace, že staré učebnice byly většinou vyřazeny a nové neexistovaly.⁽⁶⁰⁾

Vedle učebnic se revidovaly také žákovské a učitelské knihovny. Vyřazovala se legionářská literatura, knihy týkající se 28. října 1918, presidenta Masaryka a Beneše.⁽⁶¹⁾

Měnila se výzdoba tříd. Hned v březnu bylo nařízeno odstranit z čelní stěny učeben střední státní znak a ponechat tam jen kříž. Obraz Háchův a Hitlerův se ocitl na čelní stěně až v květnu 1941, kříž a znak protektorátu se přestěhoval na boční stěny.⁽⁶²⁾ Obrazy presidenta Beneše musely být v prosinci 1939 odevzdány okresním úřadům, kde byly zničeny zvláštní spalovací komisí.⁽⁶³⁾ Vše, co připomínalo presidenta Masaryka, bylo odstraněno až v létě 1940.⁽⁶⁴⁾

Důkladná revize všech obrazů na školách byla prováděna až v období po napadení Sovětského svazu.⁽⁶⁵⁾

Závěrem lze konstatovat, že se po stránce obsahové česká škola v první etapě svého protektorátního vývoje podstatně nezměnila. Cesta od vládního programu přes osnovy, učebnice a učitele k žákům je velmi dlouhá. Ideové heslo druhé republiky „Škola národní a věřící“ se sice obecně objevilo v osnovách v roce 1939 i ve směrnicích, v nichž se už počátkem roku 1941 počíná rýsovat říšská myšlenka, ovšem nebylo jediné učebnice, která by nový směr konkretizovala. Revize učebnic z prvních měsíců protektorátu plnila pouze funkci represivní, jejím výsledkem bylo odstranění učebnic nebo jen jednotlivých odstavců či jen vět jasně namířených proti nacismu.

Nemohla však vytvořit něco nového, co by učitelům vymezovalo nové koleje. I potom, když republikánské učebnice byly dalším vývojem odstraněny, učitelé ve

⁵⁹⁾ Věstník pedagogický, XVII, duben—květen 1939, č. 4—5, s. 129—131; Školské reformy XXI, září 1939, č. 1, s. 3—4.

⁶⁰⁾ Věstník českých profesorů, 48, č. 1—2, 30. září 1940, s. 5—6.

⁶¹⁾ OA Tábor, fond OŠV, 1939, sig. I-1a/C.

⁶²⁾ Tamtéž, výnos min. šk. z 29. 4. 1941, č. 6 326/41-I/1.

⁶³⁾ Tamtéž, sig. I-1a/C.

⁶⁴⁾ OA Č. Budějovice, fond NŠI, II, 18, pres. MŠANO z 30. 8. 40, č. 6512/4.

⁶⁵⁾ Věstník, 1941, s. 334—336.

velké většině učili vcelku ve starém duchu, protože nic nového neznali a ani znát nechtěli. Závislost učitelské masy na učebnicích, podle nichž učitelé léta učí, je větší, než sami pedagogové jsou ochotni přiznat. Ani politicky nejangažovanější předměty neměly podmínek pro aktivismus, jaký nacisté potřebovali. Programový nacionalismus politického vedení protektorátu, i když měl být nástrojem k izolaci českého národa od ostatního světa, paralyzoval jakoukoliv národní vlašnost. Na tento oficiální nacionalismus bylo možno se ve škole odvolat v českém jazyce, v dějepise i v zeměpise. I hodiny němčiny, které byly podstatně rozmnoženy, byly výchovně v této době ještě většinou sterilní. Těžko bylo možno předpokládat, že by stále se stupňující požadavky na zvládnutí německého jazyka a zvyšující se náročnost učitelů mohla získat žáky pro velkoněmeckou říši.

Byly možné dvě cesty k nové pronacistické výchově, k výchově k říšské myšlence, k převratu výchovného působení české školy. První předpokládala vytvoření nových aktivistických učebnic, které by se učitelům za několik let vžily. Byla to cesta zdoluhavá a ostatně nebylo ani odborníků ochotných a schopných vypracovat potřebné učebnice, které by Němcům vyhovovaly. Nacisté volili druhou, podstatně kratší cestu, pokusili se učitelstvo přeškolit. Éra přeškolení spadá však až do období po útoku na Sovětský svaz. Aby školení mělo úspěch, bylo nutno posluchače předem psychicky připravit. Nacisté používali metody optimálního stupně teroru. Kruté represálie kombinované s poukazováním na možnost přežití měly vytvořit z českého učitelstva nástroj, kterého by nacisté mohli použít k aktivistické výchově nové generace českého národa. Žádná jiná vrstva české společnosti nezakusila tak intenzivní násilné lámání vlastního přesvědčení a nedostávala se do tak konfliktních situací jako právě učitelstvo.

3. Psychický tlak na učitelstvo

První protiučitelskou perzekuční akcí byl březnový výnos ministerstva školství a národní osvěty z roku 1939, který nařizoval „z důležitých státních i služebních důvodů“ odstranění učitelů-komunistů ze škol. V přípisu ministerstva se uvádělo, že se to týká nejen učitelů, kteří byli organizováni v komunistické straně, ale všech učitelů, kteří se pro komunismus a krajní marxismus prokazatelně veřejně exponovali. I když nedošlo k mnoha případům zproštění služby, přece to byla předzvěst dalších událostí.⁽⁶⁶⁾

Zatýkání rukojmí na počátku války v září 1939 postihlo především inteligenci. (Na tábořském okrese např. více než čtvrtina zatčených byli učitelé.)⁽⁶⁷⁾

Zcela nezastřeně ukázali okupanti svou brutální tvář v akci proti českým vysokým školám. Jen postupně mizely představy, že bude možno používat metod národního zápasu z doby starého Rakouska. Na počátku okupace si např. učitelé

⁶⁶⁾ OA Tábor, OŠV, sig. I-1a/A.

⁶⁷⁾ Dokumenty, s. 620; Břetislav Novotný, Tábořské školské od Mnichova do osvobození, 1967, rukopis, s. 38.

ve svých časopisech připomínali, že při zápisu do první třídy je třeba bojovat o každé české dítě, aby nepřišlo do cizí školy a nebylo ztraceno pro český národ.⁽⁶⁸⁾

Staré Rakousko připomínal i nacistický nápor v jazykové otázce. Výrazem kapitulace protektorátní vlády bylo její usnesení „na základě doporučení pana říšského protektora“ ze dne 25. července 1939 o „užívání jazyků v Protektorátu Čechy a Morava“ s datem 19. srpna 1939.⁽⁶⁹⁾

Na titulním listě Věstníku ministerstva školství a národní osvěty, kde se uveřejňoval text jazykových nařízení, bylo proloženým tiskem prohlášení protektorátního ministra školství dr. Jana Kaprase, který pod nadpisem „Péče o jazyk mateřský“ vyznával vroucí lásku k českému jazyku — „k milému a milostnému jazyku otcovskému“.⁽⁷⁰⁾ Oč Kaprasovi šlo? Chtěl se distancovat od pobuřujícího jazykového nařízení, ukázat jednotné smýšlení s národem, či šlo jen o pokus demonstrovat, že to s českým národem není ještě nejhorší, když může rozvíjet svou kulturní osobitost a pečovat o svůj jazyk?

Za dvoujazyčností a pak nadřazeností němčiny šli okupanti důsledně. Škol se týkala nová „úprava nápisů, úředních pečeti (razítek), vyhlášek a tiskopisů českých školských orgánů, škol a školských ústavů“ ze dne 30. června 1940, nařízená podle výnosu říšského protektora. Podle tohoto nařízení musely protektorátní školy, i když se obracely výhradně na české obyvatelstvo, korespondovat dvoujazyčně.⁽⁷¹⁾

Jazyková úprava se dotýkala národního kolektivu v této době jen jako otázka prestižní. Do osobního života každého učitele vstoupil však jazykový útisk v následujícím období, kdy absolvování všeobecné zkoušky z němčiny se stalo podmínkou setrvání v zaměstnání.

Pod jeho pokoření musel jít každý učitel, když „podle dekretu státního presidenta ze dne 8. března 1940“ musel složit slib věrnosti Hitlerovi. Odepření slibu mělo za následek okamžité propuštění.⁽⁷²⁾ Fakt, že při podpisu nedocházelo k dramatickým scénám, nic nemění na psychické účinnosti tohoto aktu. Učitel stál před rozhodnutím: jeho přesvědčení mu velelo nepodepsat, i když následkem bylo propuštění, druhá alternativa byla podepsat, a tím zneuctít sám sebe, vědomě lhát.

Další akcí, která postihla všechny učitele v roce 1940, bylo vyplnění tiskopisu „Prohlášení o rodovém původu“, že totiž podepsaný není Žid, Cikán ani Polák. Zenatý zaměstnanec musel předložit 14 křestních listů a 3 oddací listy, aby dokázal čistotu své krve.⁽⁷³⁾

Byl-li učitel zatčen, německé policejní úřady se obvykle nenamáhalo sdělit školským úřadům, tím méně rodině, důvod uvěznění a pravděpodobnou délku

⁶⁸⁾ Český učitel, XI,II, č. 41—44, 22. června 1939, s. 237—238.

⁶⁹⁾ Věstník, 1939, s. 276—277.

⁷⁰⁾ Věstník, 1939, s. 265.

⁷¹⁾ Věstník, 1940, s. 203—204.

⁷²⁾ Věstník, 1940, s. 80—82, 109—112.

⁷³⁾ Národní učitel, II, 1940, č. 3, s. 27.

vazby. Fašistická zvůle se tu dostávala do rozporu s německou pořádkumilovností a snahou mít vše podle nařízení. Proto bylo nutno dát předpisy i pro teror a předepsat protektorátním úřadům, jak se mají chovat při zatčení zaměstnance. Říšský protektor seznámil dopisem z 19. února 1941 (č. I. 1c-570) předsednictvo ministerské rady a jeho prostřednictvím další orgány s odbornými termíny: „preventivní opatření“, „odvetná opatření“ a „jiné uvalení vazby“.⁽⁷⁴⁾

Věstník ministerstva školství, který tehdy musel povinně číst každý učitel, dovedl svými právníckými výplody rozrušovat nervy čtenářů, zvláště v druhé etapě vývoje protektorátního školství. Podrobně poučoval, jaké je právní postavení zaměstnance a pozůstalých při odsouzení k smrti, káznici, žaláři nebo těžkému žaláři.⁽⁷⁵⁾ Učitelé se dočítali, že jejich existence ve škole je svrchovaně nejistá, že mohou být propuštěni bez jakéhokoliv disciplinárního řízení.⁽⁷⁶⁾

Ze škol byli vyloučeni nejdříve učitelé a profesori židovského původu, potom přišli na řadu legionáři. Frank je v přípisu z 11. března 1940 paušálně označil za nepřátele říše. Hácha proti tomu protestoval a tvrdil, že takový postup proti legiím budí u většiny obyvatelstva dojem, že tím má být zasaženo české vlastenectví vůbec. Prohlásil, že pojem legií je do jisté míry totožný s pojmem českého patriotismu⁽⁷⁷⁾ Háchův protest byl jako obvykle neúspěšný a všichni legionáři byli v průběhu roku 1941 odstraněni ze škol. Mnozí skončili život v koncentračních táborech.

Mnichov a pak okupace vyvolaly pocit národní i osobní bezmocnosti. Nacisté se snažili tyto nálady pěstovat. Násilím lámali odpor každého jednotlivce, pokorovali jeho lidskou důstojnost, znásilňovali jeho přesvědčení. Základní schéma právního řádu společnosti, že po provinění přijde trest, bylo nahrazeno jiným: trest i bez provinění. Nacisté zatýkali rukojmí, mučili v „ochranné vazbě“ i zcela nevinné lidi a vůbec to nepopírali. Učitelé se přesvědčovali, že koncentrační tábor, případně i poprava, může nastat bez skutečné viny. Plíživý, stále přítomný strach se měl stát trvalou náplní psychiky myslícího člověka. Nacisté se snažili lámat charakter učitelů jednorázovými akcemi i stálým soustředěným tlakem. Háchovo kapitulantsství, tak vášnivě národem posmívané, mělo být vstříknuto jako jed do organismu myšlenkově vedoucí vrstvy národa. Nacisté si byli vědomi, že předpokladem k likvidaci protinacistického ducha školy je ohnout páteř českých učitelů, zpracovat je intenzivním tlakem v tvárnou, poddajnou hmotu, ze které mohou uhníst, co jen potřebují.

V řadách učitelů bylo mnoho statečných lidí. Hrdinství je ve svých projevech velmi prosté. Člověk mluví a dělá jen to, co považuje za svou povinnost. Hrdinové bojovali, odcházeli do koncentračních táborů a krváceli na popravištích. Byli mezi nimi i nadšení komunisté typu Ladislava Hanuse a Oldřicha Blažka.

⁷⁴⁾ OA Č. Budějovice, NŠI, II, min. vnitra z 12. 3. 1941, č. 3159-5/J-41-3.

⁷⁵⁾ Věstník, 1942, s. 166—169.

⁷⁶⁾ Věstník, 1941, s. 402—404, 1942, s. 293—295.

⁷⁷⁾ Dokumenty, s. 523—527.

IV. VRCHOL ÚTOKU NA ČESKÉ ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ OD POLOVINY ROKU 1941 DO POČÁTKU ROKU 1943

1. Organizační přestavba

Období od zahájení války Německa proti Sovětskému svazu do porážky u Stalingradu a vyhlášení totální války je nejbouřlivější etapou v dějinách českého školství za okupace. Nacisté zcela opustili falešnou hru na kulturní autonomii českého národa a bezohledně přistoupili k uskutečňování svých plánů. Symbolem nové politiky byl příchod Reinharda Heydricha.

Počátkem roku 1942 byla jmenována nová zrádcovská vláda, vláda „aktivity“, v níž nejvýraznější postavou byl ministr školství Emanuel Moravec, který se stal nesporně nejnenáviděnější osobou, která se v českém národě zrodila. Když K. H. Frank předložil dne 13. ledna 1942 Háchovi seznam ministrů nové vlády, Hácha proti jmenování Moravce úporně protestoval. Pokusil se hodit na váhy proti Moravcovi celou svou osobnost v důvěře, že nacisté přece ustoupí. Zklamal se však. Svůj odpor proti Moravcovi motivoval sice osobními důvody, ovšem ostrost protestu při Háchově ústupnosti nutí k úvahám, zda nebyla osobní averze pouhou záminkou.⁽⁷⁸⁾

Heydrich věnoval mimořádnou pozornost otázce českých vysokých škol. Snažil se přesvědčit protektorátní činitele, že „po dobu války není myslitelné, aby české vysoké školy byly otevřeny, již proto ne, že by vzhledem k nedostatku místa a pracovních sil nebylo odůvodněno otevření vysokých škol tam, kde již jiná vysoká škola existuje.“⁽⁷⁹⁾ V březnu 1942 navrhl Háchovi, že by se mohlo zřídit pro české studenty, kterým by bylo povoleno studium na německých vysokých školách v říši, zvláště „Háchovo stipendium“.⁽⁸⁰⁾ V říjnu a v listopadu 1942 se začal provádět nábor ke studiu v říši. Zpočátku se zdálo, že zájemců bude hodně.⁽⁸¹⁾ Valná většina studentů však byla přesvědčena o konečné porážce Německa a studium v říši odmítala. O nezájmu Čechů vstoupit na německé university a techniky svědčil dokument z počátku roku 1944, v němž se konstatovalo, že počet uchazečů je nápadně malý ve srovnání s počtem míst rezervovaných pro Čechy a s množstvím maturantů českých středních škol.⁽⁸²⁾

Oficiálně hlášená nutnost přizpůsobit naše školy německým poměrům byla pro nacisty vítanou příležitostí k pronikavým zásahům do organizace protektorátního

78) Dokumenty, s. 658–659.

79) Dokumenty, s. 670–673.

80) Tamtéž.

81) OA Č. Budějovice, NŠI, kart. 22, studium českých studentů.

82) SÚA, ŘP, I 10-E III A, vývoj a plánování č. stf. škol, 4. 4. 1944.

školství. Frank nařídil dne 2. dubna 1941 předsedovi protektorátní vlády A. Eliášovi, aby se měšťanské školy přetvořily podle německého vzoru, protože „německé děti, jimž je přijetí do měšťanské školy silně ztěženo, by byly v nevýhodě proti českým dětem, které téměř bez výjimky přecházejí do měšťanské školy.“ Argumentoval tedy nepokrytě tím, že české děti nesmějí mít vyšší vzdělání než děti německé.⁽⁸³⁾

Měšťanská škola byla prohlášena za školu výběrovou. Frank stanovil, že do první třídy lze přijmout maximálně 35 % (jen pro přechodnou dobu dvou let 40 %) žáků, kteří absolvovali čtvrtou třídu obecné školy. Většina žáků (65 %, přechodně 60 %) musí dokončit povinnou školní docházku na obecné škole.

V témže přípise Frank poručil, aby se na národních školách zvýšil maximální počet žáků ve třídě ze 45 na 60 žáků (na jednotřídkách na 50 žáků). Jen na německých školách toto zhoršení nemělo vstoupit v platnost. Zároveň nařídil zrušit české jednotřídky s méně než 20 dětmi v obcích s převážně německým obyvatelstvem. Protože Frankovi šlo i o zmenšení počtu českého učitelstva, byl zvýšen učební úvazek pro muže na 30 a pro ženy na 28 vyučovacích hodin týdně.

Všechny Frankovy příkazy musely být do písmene splněny. Dne 1. července 1941 byl publikován výnos ministerstva školství o změnách v organizaci českých obecných a měšťanských škol se zřetelem ke zvýšení počtu žáků ve třídách. Nešlo o pouhý návrat k poměrům před školním rokem 1939/40. Tentokrát se „přísně“ nařizovalo, aby se ve městech s větším počtem velkých škol docílilo zrušení pobočných tříd a snížení celkového počtu tříd přeškolováním dětí a spojováním různých škol. Kde byla v obci jen jedna škola, musel se zmenšit počet postupných tříd. Totéž platilo i o obcích, kde byla jedna chlapecká a jedna dívčí škola, pokud se ovšem nesloučily v jednu smíšenou školu.⁽⁸⁴⁾

Toto opatření, které těžce poškodilo naše školství a prudce snížilo počet českých učitelů, nevyvolalo takový rozruch jako nařízení, které odpíralo většině žactva možnost vzdělávat se na vyšších školách, než byla škola obecná. Český národ považoval toto omezení za záměrný krok k snížení vzdělání širokých vrstev lidu. V našich poměrech to byl opravdu krok zpět. Je nabitelní, že možnost vzdělání dvou třetin celkového počtu žactva, které muselo zůstat na obecné škole, se zmenšily. Obecné školy bývaly na venkově často pouhými jednotřídkami (až s padesáti žáky ve třídě), kde ani nejschopnější učitel nemohl starším žákům dát tolik, kolik získali na průměrné měšťance, která měla nepoměrně lepší vybavení, systém odborných předmětů i speciálně připravené učitele.

Zatímco zavedení výběrové hlavní školy přišlo zcela neočekávaně a naprosto neodpovídalo našemu domácímu vývoji, reorganizace středního školství se připravovala delší dobu. Už na počátku roku 1941 se objevovaly zprávy, že se sloučí typy našich středních škol. Novým typem bude reálné gymnasium, které se bude

83) Dokumenty, s. 602–603.

84) Věstník, 1941, s. 233–234.

od tercie diferencovat na větev jazykovou a reálnou. Reálka splyne s reálným gymnasiem. Zvláštním typem zůstane jen klasické gymnasium.⁽⁸⁵⁾

Nacisté souhlasili s odstraněním reálek, které podle jejich mínění umožňovaly celkem lacino (bez latiny) a za zkrácenou dobu (7 let) vytvářet českou inteligenci. Kalkulovali také s tím, že sjednocení typů české střední školy jim umožní vyvinout tlak na protektorátní činitele, aby se ve městech, kde existovalo více středních škol (klasické gymnasium, reálné gymnasium, reformně reálné gymnasium, reálka), sloučily školy, teď už jednoho typu, v jediný ústav. Tím by bez velkého rozruchu mohla zaniknout celá řada středních škol. K námitkám z české strany by nebylo rozumných důvodů a nacisté by se soustředili jen na omezování počtu středoškolačků na jednom ústavě, bez zřetele na okolnost, že nový ústav vznikl spojením dvou i více škol.

Reorganizace českých středních škol byla nařízena dne 6. srpna 1941 a byla motivována potřebou přizpůsobit české školy školám německým.⁽⁸⁶⁾

Zhruba šlo o dvě změny:

1. Ze čtyř typů středních škol vznikly jen dva.

2. Radikálně bylo omezeno studium dívek na normálním typu a vytvořila se zvláštní dívčí střední škola.

Normálním typem se stalo chlapecké reálné gymnasium. Latina začínala od tercie (s pěti týdenními hodinami, jen v septimě a oktávě bylo po čtyřech hodinách). Bylo jí méně než na dřívějších gymnasiích. Další cizí jazyk nastupoval v kvintě s šesti hodinami (v septimě a oktávě měl 7 hodin), což bylo více než dříve. Vedle normálního typu existovalo gymnasium (klasické), zásadně jen pro chlapce, s latinou od primy a s řečtinou od kvinty. Největší novinkou reformy bylo silné omezení koedukace ustanovením, že se dívky nesmějí přijímat do klasických gymnasií vůbec a do chlapeckých reálných gymnasií jen tam, kde nebylo dívčího ústavu, a to v poměru tři chlapci k jedné dívce, tedy ze 40 žáků první třídy smělo být nejvýše 10 dívek. Dívčí reálná gymnasia neměla latinu, místo ní nastupoval od tercie další živý jazyk jako na bývalých reformně reálných gymnasiích, s tím však rozdílem, že ani od kvinty se nemělo učit latině, ale ani žádnému dalšímu jazyku. Místo toho se zaváděly předměty připravující dívky na jejich budoucí úděl žen a matek.⁽⁸⁷⁾ Protože se změny zaváděly postupně, dívčí gymnasium se v čisté formě vlastně neuskutečnilo. Jakmile se dívky, které už studovaly podle nové úpravy, dostaly do kvinty, bylo dovoleno, počínajíc školním rokem 1943/44, zavést latinu jako nepovinný předmět v V.–VIII. třídě a v dalším roce byla už latina opět povinná.⁽⁸⁸⁾

⁸⁵⁾ Věstník českých profesorů, 48, č. 8–9, 29. ledna 1941, s. 107.

⁸⁶⁾ Věstník, 1941, s. 270–273.

⁸⁷⁾ Věstník českých profesorů, 49, č. 1–2, 29. září 1941, s. 1–2; Věstník pedagogický, XIX, č. 7, září 1941, s. 297–300; Střední škola, XXII, 1941/42, č. 1, 12. listopadu 1941, s. 1–2.

⁸⁸⁾ Věstník, 1943, s. 289; 1944, s. 234.

Nejdůležitější změnou bylo, že střední škola stejně jako nově zavedená hlavní škola navazovala na čtyři ročníky obecné školy. Ve školním roce 1941/42 měli ještě, při přijímání řízení přechodně přednost žáci z 5. třídy před žáky 4. třídy obecné školy. Později však už do středních škol vstupovali žáci zásadně o rok mladší než dříve. Tím i maturanti měli být v budoucnu mladší, nevyzrálejší.

Všechny tyto organizační změny by však samy o sobě ještě nemusely znamenat zásadní převrat ve středním školství, kdyby nacisté nezahájili zároveň důsledný boj za omezení počtu českých středních škol a především za snížení početního stavu středoškolačků. Od počátku školního roku 1941/42 byl zaveden numerus clausus čtyřiceti primánů na všech školách bez rozdílu, ať už ústav býval bez pobočných tříd, nebo měl třeba čtyři paralelky. Zároveň musela na všech školách odpadnout jedna pobočná třída v kvintě. Na počátku dalšího roku (1942/43) došlo k radikální výluce méně zdatných žáků při postupu ze IV., V. a VI. třídy. Lineární opatření, které postihlo při celkově vysokém průměru některé zdatné třídy i dobré žáky, bylo zmírněno dodatečným svolením okupantů, aby mohli ve studiích pokračovat žáci ještě s celkovým průměrem ve čtvrté třídě aspoň 2,0, v páté třídě aspoň 2,5 a v šesté třídě 2,75, i když byli původně i tito žáci v počtu těch, kteří měli být eliminováni.

Zostřeny byly také maturitní zkoušky. O pozadí všech těchto opatření bude nutno pojednat ve zvláštní kapitole.

Nutno ještě dodat, že normální přehled vyučovacích hodin vyhlášený 6. srpna 1941 dlouho neplatil. Již počátkem roku 1942 byl počet hodin němčiny v nižších třídách zvýšen ze šesti na osm a od počátku školního roku 1942/43 bylo osm hodin němčiny i na vyšším stupni, aniž se zde omezil počet hodin věnovaný ostatním předmětům. Nově se zavedly ještě odpolední konverzační hodiny, které byly věnovány volným rozhovorům v obcovacím jazyce německém. Byly dvakrát týdně po jedné hodině. Výcvik v odborné německé terminologii se prováděl v hodinách matematiky a zeměpisu v jedné nově přidané německy řízené hodině.⁽⁸⁹⁾

Období od zahájení útoku proti SSSR do vyhlášení totální války počátkem roku 1943 je nejen dobou, kdy se reorganizovala národní a střední škola, ale i etapou bouřlivých změn ve školské správě. Smyslem všech přeměn bylo plné podřízení českého školství německému vedení. Dne 15. července 1942 byl dr. Heckel, generální školský referent u říšského protektora, jmenován stálým zástupcem ministra školství a šéfem presidia ministerstva školství. Dne 24. července 1942 se obrátil na státního sekretáře K. H. Franka s návrhem germanizačních opatření ve školství. Jeho předloha byla schválena a začala se postupně provádět.⁽⁹⁰⁾

Vládním nařízením ze dne 13. srpna 1942 o změnách organizace školské správy byl zmocněn ministr školství s platností od 1. září 1942, aby pro zjednodušení

⁸⁹⁾ Věstník, 1942, s. 301; Střední škola, XXIII, 1942/43, č. 1, s. 1–3.

⁹⁰⁾ Dokumenty, s. 690–692, 24. července 1942.

správy měnil bez ohledu na dosavadní předpisy organizaci školské správy a škol nařízením.⁽⁹¹⁾

Nariadením ministra školství ze dne 22. října 1942 byly v dohodě s ministrem vnitřní a se souhlasem státního presidenta zrušeny zemské školní rady. Jejich úkoly přešly na zemské úřady.⁽⁹²⁾ Potom došlo v roce 1943 ke zrušení okresních (městských) školních výborů a u okresních úřadů se zřídilo školské oddělení s označením „Okresní úřad v ... — školská úřadovna.“⁽⁹³⁾

Bylo stanoveno, že vnější školské záležitosti vyřizuje okresní hejtman zpravidla bez účasti okresního školního inspektora. Vnitřní (odborné) školské věci vyřizuje okresní školní inspektor „pod osobní odpovědností“. Okresní hejtman si mohl vyhradit ke schválení a konečnému podpisu také vnitřní školské věci, pokud nebyly povahy ryze školsky odborné.⁽⁹⁴⁾

Koncem roku 1943 byly zrušeny i místní (obvodní, újezdní) školní rady a místní školní výbory. Jejich úkoly přešly na starostu obce.⁽⁹⁵⁾ Tato struktura školské správy se už do konce války nezměnila.

Vraťme se však zpět do období, kdy nacismus u nás triumfoval, kdy pád Sovětského svazu byl pro německé novináře otázkou několika dní. Tehdy vrcholilo úsilí okupantů o poněmčení veškerého veřejného života v protektorátě, důrazně se vyžadovalo německé úřadování a všichni čeští veřejní zaměstnanci se měli prokázat znalostí němčiny. Zkoušky z němčiny se museli tehdy podrobit i všichni čeští učitelé.

Požadavek, aby všichni vyšší úředníci protektorátní správy, jakož i jim na roveň postavení úředníci samosprávných korporací a veřejní funkcionáři ovládali bezvadně německý jazyk, vyjádřil dne 23. května 1940 říšský protektor K. v. Neurath v přípisě předsedovi vlády A. Eliášovi. Neobstát při zkoušce (o možnosti jejího opakování se v přípisě nemluvilo) mělo mít za následek propuštění ze služby, případně penzionování.⁽⁹⁶⁾

Veškeré protesty protektorátní vlády byly bezúspěšné.⁽⁹⁷⁾ Co se týká učitelstva, nebyla situace zpočátku jasná. Ještě koncem roku 1940 se objevovaly názory, že se zkoušky z němčiny budou týkat pouze zaměstnanců školských úřadů, tedy ne všeho učitelstva.⁽⁹⁸⁾ Brzy však nejistota minula. Nutnost zvládnout německý jazyk byla učitelům zdůvodňována faktem, že němčina je na všech školách povinným vyučovacím předmětem.

Začala doba povinných jazykových kursů. Přísně se dbalo na docházku. Počátkem roku 1942 inspektoři měli povinnost žádat při neúčasti písemnou omluvenku,

⁹¹⁾ Věstník, 1942, s. 300.

⁹²⁾ Věstník, 1942, s. 360.

⁹³⁾ Věstník, 1943, s. 144—145.

⁹⁴⁾ Věstník, 1943, s. 187—190.

⁹⁵⁾ Věstník, 1943, s. 370—371.

⁹⁶⁾ Dokumenty, s. 540—541.

⁹⁷⁾ Dokumenty, s. 546—547.

⁹⁸⁾ OA Tábor, okupace—školství, učit. okr. porady 1940—42, bez čísla.

případně lékařské vysvědčení. Vedoucí kursů měli pečlivě sledovat, aby učitelé neutíkali z posledních hodin.⁽⁹⁹⁾

Z učitelstva národních škol (bylo ho přibližně 30.000) neumělo vůbec německy asi 1.800 učitelů. Všichni ostatní přišli s němčinou nějak do styku, někteří se naučili německy v pohraničí na menšinových školách, většinou však získali znalosti na učitelském ústavě nebo na střední škole. Přibližně 5.800 učitelů mělo formální způsobilost vyučovat německému jazyku na obecných školách nebo na školách měšťanských. Ovšem i ti se museli podrobit nové předepsané všeobecné zkoušce z němčiny. Mezi profesory byly znalosti němčiny lepší, protože němčina byla kromě několika poválečných let povinná na všech středních školách. To ovšem neznamena, že by okupanti neodstranili ze škol celou řadu profesorů právě pro nedostatečnou znalost němčiny. U zkoušek neobstálo v Čechách 15 % a na Moravě 20 % profesorů.⁽¹⁰⁰⁾

Zkušební řád pro zkoušky veřejných zaměstnanců z německého jazyka stanovil výnos presidia ministerstva školství ze dne 23. února 1942.⁽¹⁰¹⁾ Zkušební komise pro učitele se zřizovaly při okresních školských výborech. Byly tříčlenné. Předsedou musel být vždy rodilý Němec. Přisedící měli jen poradní hlas.

Zkouška učitelů byla písemná a ústní. Předmětem písemné zkoušky byl diktát v délce 10—15 minut a sepsání jednoduché žádosti, zápisu, případně jednoduchého vyřízení nebo překlad listiny do němčiny. Tato část písemné zkoušky trvala 30 až 60 minut. Zpravidla téhož dne se konala ústní zkouška, která trvala pro každého zkoušence 10—15 minut. Prováděla se formou rozhovoru, který vedl předseda a po řadě i oba přisedící členové. Předmětem rozhovoru byly věci denního života, případně záležitosti ze služebního oboru zaměstnance.

Při neúspěchu mohla komise povolit opakování zkoušky v době od 6—12 měsíců, byly-li předpoklady, že zaměstnanec je schopen si doplnit své znalosti na požadovanou míru.

Heydrich v projevu 4. února 1942 zdůrazňoval, aby zkoušky nebyly příliš mírné. Na druhé straně však poukazoval na skutečnost, že prý někteří Češi schválně propadají a spekulují s tím, že je nebude možno při vysokém počtu nevyhovujících (70—80 %) všechny propustit.⁽¹⁰²⁾

Při praktickém provádění zkoušek nebyly požadavky kladené na učitele velké. Vždyt ve zkušební komisi vedle předsedy, jímž byl obvyčejně německý učitel nebo profesor, byli i dva Češi, kteří se snažili obvykle pomáhat. Učitelé však pocítovali zavedení této existenční zkoušky jako psychický útlak. Dospělé osoby vůbec a učitelé především snášejí zkoušky školského typu velmi těžce, zakoušejí při nich pocit hlubokého pokoření a ponížení.

⁹⁹⁾ Tamtéž, 4. 2. 1942; Věstník pedagog., XIX, březen 1941, č. 3, s. 93.

¹⁰⁰⁾ Věstník pedagogický, XIX, duben 1941, č. 4, s. 149; Střední škola, XXIII, 1942/43, č. 4, 25. května 1943, s. 167.

¹⁰¹⁾ Věstník, 1942, s. 133—142.

¹⁰²⁾ Amort, Heydrichiáda, s. 142.

2. Útok na české střední školství

První akce směřující k omezení počtu českých středoškoláků a českých středních škol o prázdninách roku 1940 neprobíhala tak hladce, jak si nacisté přáli. Když K. H. Frank v zastoupení říšského protektora nařídil zrušení pěti reálných gymnasií a dvou učitelských ústavů, které byly po Mnichově zřízeny pro uprchlíky z obsazeného území, a vyloučení 1.227 žáků, kteří byli přijati do prvních tříd středních škol nad počet studentů přijatých do gymnasií ve školním roce 1939/40, české úřady se zdráhaly splnit německý rozkaz.

Ministerstvo školství vypracovalo rozsáhlý elaborát, proč nelze vyhovět Frankovu příkazu, a předseda vlády inž. Eliáš se za názor ministerstva, podepsaný Kaprasem, zcela postavil.⁽¹⁰³⁾ Byly uváděny tyto důvody: Německým a polským zábořem pohraničí bylo ztraceno 35 českých středních škol a 8 učitelských ústavů různých typů. Z těchto 43 škol bylo přeloženo na území pozdějšího protektorátu jen 9 ústavů, které jsou však nyní nepostradatelné. Z pohraničí, ze Slovenska a ze Zakarpatské Ukrajiny přišlo totiž 7.483 českých žáků středních škol a 774 žáků učitelských ústavů. Většina studentů vstoupila do ústavů ve vnitrozemí podle nového bydliště svých rodičů. Ovšem 2.528 žáků středních škol a 183 chovanců učitelských ústavů se nikam nepřestěhovalo, zůstalo v oblastech, kde bydlili i dříve, odtrženo bylo pouze město se sídlem školy. Právě pro tyto žáky bylo nutno přenést některé zabrané školy.

Zápis do středních škol na školní rok 1940/41 byl již právně proveden a s celou záležitostí se prý už nedá nic dělat. Redukce se může uskutečnit až počátkem příštího roku. Ostatně vyšší počet přijatých žáků vzhledem k většímu počtu dětí narozených v roce 1930 není naprosto nepřírozeným jevem. Toto tvrzení bylo doloženo statistickou tabulkou.⁽¹⁰⁴⁾

Nacisté se ovšem naprosto nehodlali vzdát svého záměru, i když v této době chtěli ještě uchovat zdání autonomie. („Aus politischen Gründen muss derzeit noch ein gewisser Schein der Autonomie gewahrt bleiben.“ — 12. září 1940.)⁽¹⁰⁵⁾ Odpověď ministerskému předsedovi měla téměř ultimativní ráz: Říšský protektor neustoupí od vyloučení 1.227 žáků první třídy středních škol. Jmenovaných 5 gymnasií musí zmizet do vánoc. Říšský protektor žádal navíc návrh ministerstva školství na zásadní redukci českých středních škol. Předem prohlásil, že odepře souhlas k polovičatým návrhům.⁽¹⁰⁶⁾

Protektorátní úřady splnily všechny požadavky. Ministerstvo školství a národní osvěty vypracovalo návrh na redukci českého středního školství a zaslalo jej v lednu 1941 prostřednictvím předsedy vlády říšskému protektorovi. Dokument konstatoval, že ve školním roce 1939/40 bylo celkem 162 středních škol s 2.397

¹⁰³⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A, předseda vlády říš. protektorovi, 30. 8. 40.

¹⁰⁴⁾ Tamtéž, č. 32. 627/40 M. R.

¹⁰⁵⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A, přepis pro školskou skupinu v úř. ř. p.

¹⁰⁶⁾ SÚA, ŘP, XIV E III-A 2-105/40, 4. září 1940.

třídami a 90.748 žáky (58.362 chlapců a 32.386 dívek). V tomto roce však tři školy nemohly být v činnosti, protože neměly k vyučování potřebný prostor. Musely být přičleněny k jiným ústavům. Ve školním roce 1940/41 bylo podle požadavku říšského protektora zrušeno pět českých reálných gymnasií. Bez židovského spolkového reformně reálného gymnasia v Brně bylo tedy 153 středních škol. Výběr žactva se bude provádět zpřísněním přijímacích zkoušek, stanovením nejvyššího počtu žáků pro každou střední školu, omezením koedukace a regulací postupu z třídy do třídy, zvláště ze čtvrté do páté třídy. Potom ministerstvo navrhlo (a konkrétně uvedlo školy, o které jde), aby od počátku školního roku 1941/42 postupně zanikalo 7 českých středních škol a 8 škol se zrušilo spojením s jinou střední školou ve městě. Šlo o odbourání reálek a reformně reálných gymnasií, případně o sloučení některých gymnasií s reálnými gymnasií. Za osm let by se tedy zmenšil počet českých středních škol o dalších 15 ústavů, to jest ze 153 na 138.⁽¹⁰⁷⁾

Od počátku roku 1941 se otázkou oslabení českého středního školství a zároveň „vyčištění“ od českého kulturního vlivu těch oblastí, na nichž měli Němci zájem, zabývalo velmi intenzívně oddělení I-10 úřadu říšského protektora. Tito lidé (Fitzek, Lindenthal, Fielitz, Rotermund, Henne), široké české veřejnosti zcela neznámí, vymýšleli, jak zabránit, aby měl český národ dostatek nové inteligence. Iniciativní návrhy na zrušení jednotlivých škol připravily všechny oberlandráty. Jejich požadavky jsou pro regionální dějiny velmi zajímavé.⁽¹⁰⁸⁾

Pobídka k ještě horlivější aktivitě proti českým středním školám přišla zatím z Berlína od říšského ministra pro vědu, výchovu a osvětu. Na Berlín se totiž obrátil přípisem z 21. února 1941 „Vůdcův zástupce“ NSDAP z Mnichova. Žádal říšského ministra o sdělení, jaký má názor na fakt, že v protektorátě existuje ještě velký počet vyšších škol, které prý dokonce teď Češi budou nějak zvlášť budovat. Podle jeho názoru je nutno tomu zabránit. Jinak uzavření českých vysokých škol bude zcela neúčinné, vytvoří-li si Češi za ně do určité míry náhradu ve středních školách.

Říšský ministr poslal opis stížnosti dne 22. března 1941 protektorovi do Prahy. Odpověď byla zaslána do Berlína i do Mnichova. Byly k ní připojeny i opisy memorand, které byly adresovány ministerskému předsedovi Eliášovi v srpnu a pak opět v září roku 1940. Slibovalo se, že počátkem roku 1941/42 dojde k dalšímu podstatnému omezení českého středního školství a že o tom bude informována jak strana, tak i ministerstvo.⁽¹⁰⁹⁾

Návrh plánu na omezení českého středního školství vypracovala skupina I-10 v úřadě říšského protektora 21. dubna 1941. Byl to rozsáhlý elaborát. Úvodem se uvádělo: Otevření českých vysokých škol nepřipadá vůbec v úvahu. Na německých

¹⁰⁷⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A, návrh min. šk. z 13. I. 1941, č. 3806/41-I/2.

¹⁰⁸⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A 2-119/41, 26. února 1941.

¹⁰⁹⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A 2-123/41, 12. dubna 1941.

vysokých školách může být připuštěno ke studiu jen nepatrné procento českých abiturientů. Střední školy nemají tedy vůbec žádný cíl a perspektivu, bez vyhlídek je i intelektuální proletariát, který produkuje a který se nutně stane ohniskem nepokoje.

Nejúčinnějším prostředkem ke snížení počtu studentů bude numerus clausus:

I. Od školního roku 1941/42 bude dovoleno přijmout do 1. třídy celkem pouze 40 žáků. Nebudou žádné paralelky, na každém ústavě bude zásadně jen jedna první třída.

II. Zároveň se zavede numerus clausus pro 5. třídu a to 35 žáků. Pobočná třída s 35 žáky by směla být utvořena, jen kdyby 4. třída s pobočkami měla nejméně 150 žáků, a to je jen na devíti školách protektorátu. Tím budou přinuceni žáci 4. tříd střední školy odejít na odborné školy nebo do zaměstnání.

III. Pro žáky 6. tříd se připraví numerus clausus 25 na třídu až od školního roku 1942/43. Zatím není totiž možnost je nějak zapojit do práce. Když studenti poznají tuto perspektivu, mnoho jich odejde raději dobrovolně.

Po čtyřech letech, tedy počátkem školního roku 1945/46, nebude na českých středních školách ani jedna pobočná třída. V 1. a 2. třídě bude 40 žáků, ve 3. až 5. třídě 35 a v 6. až 8. jen 25. Každá škola bude mít maximálně 260 studentů. Je-li v protektorátě nyní 152 škol,⁽¹¹⁰⁾ tedy celkem bude jen 39.520 žáků (152×260). Ve skutečnosti jich bude ještě o několik tisíc méně, protože zatím bude určitý počet škol zrušen.

IV. Počty 40, 35 a 25 žáků ve třídě jsou i na německých školách považovány za ideální. Podstatný rozdíl proti říši bude však v tom, že zatímco na německých školách se zřizuje pobočných tříd, kolik jich je třeba, Češi budou mít za čtyři roky na každé škole vždycky jen jedinou třídu v každém ročníku.

Žáci, kteří zůstanou na středních školách, se v příštích letech cestou dvoujazyčnosti postupně poněmčí. Je to výhodnější, než je zařazovat do německých škol, kde by jejich jazykové potíže přece jen snižovaly celkovou úroveň.

Zatím nebude přípustno přijímat odmítnuté české žáky do německých škol. Později po důkladném rasovém a duševním výběru bude snad možno na německých středních školách zřizovat pobočné třídy pro žáky českých národních a měšťanských škol.

V. Zároveň s výběrem žáků bude nutno provést i výběr profesorů, kteří budou na školách vyučovat. Vedle vědecké a pedagogické zdatnosti bude hlavním a rozhodujícím kritériem stupeň ovládnutí německého jazyka. Vybrané profesory přezkouší němečtí inspektoři. Ostatně všichni učitelé na středních školách se musí do 31. března 1943 prokázat zkouškou z němčiny. Tím bude připravena dvoujazyčnost českých středních škol.

VI. Aby byl dán českému obyvatelstvu při výchově dorostu dočasně nějaký

¹¹⁰⁾ Zatím bylo „pro říši nepřátelský postoj žactva“ zrušeno r. g. v Jilemnici, SÚA, ŘP, XIV E III-A 2-120/41, 28. února 1941.

ventil, bude nutno rozmnožit počet nižších odborných škol. Vyšší odborné školství se začne omezovat teprve později, až budou také už zkušenosti získané při odbourávání středního školství.

Vedle účinného zásahu pomocí numeru clausu počítal plán ještě s rušením dalších českých škol, které konkrétně uváděl. Poukazoval na výhodný okamžik k likvidaci církevních středních škol. Protože všem bude jasné, že jde o všeobecnou restrikcii, nikdo nemůže tvrdit, že jde o akci proti církvi. Na adresu ministerstva školství si tvůrci tohoto elaborátu neodpustili ironickou poznámku, že kdyby na ministerstvu tušili, že bude zaveden numerus clausus, nepodali by návrh na zrušení ani jediné školy.

Závěrem autoři návrhu přiznávali, že jde o velmi tvrdý zásah, který pravděpodobně vzbudí silné vření českého obyvatelstva. Tvrdý je zejména numerus clausus. Omlouvali se zároveň, že nemohli splnit všechny návrhy na zrušení škol, které přišly především z Moravy, protože mají obavu, „aby se luk nepřepjal“. Cítí prý zároveň povinnost upozornit, že by bylo možno provést odbourání mírnější cestou, totiž zavedením omezeného počtu žáků pouze v 1. třídě. Celá akce by ovšem trvala osm let. Snad by došlo ve 4. třídě samostatně k odchodu žáků, kdyby pochopili, že další studium končí ve slepé uličce. To ovšem předpokládá, že by Češi přestali věřit ve změnu politických poměrů.⁽¹¹¹⁾

Elaborát byl předán státnímu sekretáři s prosbou o rozhodnutí. Frankovi se zamlouval především numerus clausus, protože se prý dá zdůvodnit úvahami nepolitického rázu a propagandisticky připravit: jde o odstranění studovaného proletariátu, o zlepšení sociální skladby českého národa, o přizpůsobení školního vzdělání praxi, výdělkovým možnostem v rámci říše atd. Je tu ovšem nebezpečí, že se české střední školy stanou školami elitními, které soustředí výkvět národa jak studentů, tak i profesorů, že jejich úroveň bude podstatně vyšší než německých škol. Tomuto nebezpečí je třeba čelit přísným německým dohledem, výběrem profesorů i žáků. Velkým nebezpečím budou čeští profesori, kteří touto akcí budou zbaveni místa na středních školách.

Méně spokojen byl Frank s výběrem škol, které se měly zrušit. Rušení škol musí sloužit především k odstranění nežádoucích a nebezpečných českých pozic v německé zájmové oblasti a teprve v druhé řadě celkovému snížení počtu žáků. Ostatně zásadně není vhodné spojovat numerus clausus s rušením škol. To je potom všem jasné, že jde o politické opatření proti českému střednímu školství. K zavírání škol se musí přistupovat příležitostně pod různými záminkami. Mohou to být důvody policejní, jindy organizační, např. trvalé zabránění školní budovy, důvody finanční apod. Je jisté, že se česká fronta zostří, ovšem tomu se musí čelit propagandisticky.⁽¹¹²⁾

Závěrem všech úvah byl rozsáhlý přípis, který zaslal 27. června 1941 Neurath

¹¹¹⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III A 2-116/41, 21. dubna 1941.

¹¹²⁾ SÚA, ŘP, I-1b, stanovisko k návrhům skupiny I-10, květen 1941.

předsedovi vlády inž. Eliášovi a opisem přímo i ministerstvu školství a národní osvěty s poznámkou, že je třeba jeho pokyny neprodleně splnit a vzdát se všech protinávrhů, protože by s nimi nemohl souhlasit a jen by se ztrácel cenný čas pro organizační přípravu nevyhnutelných opatření. Sdělení o tom, co bylo zařízeno, očekává do 20. července 1941.⁽¹¹³⁾

Neurath konstatoval, že návrh na redukcí středního školství v protektorátě Čechy a Morava, zasláný mu dne 22. ledna 1941, je použitelný, avšak svým rozsahem k radikálnímu a trvalému odstranění neúnosného přeplňování českého středního školství nedostačuje. Požadoval navíc zrušení celé řady dalších škol, mezi nimi i všech církevních středních škol. Tento úder byl radikálnější, než žádal připravovaný plán. Maximalistický program byl zřejmě podnícen novou nacistickou politikou vůči českému národu v souvislosti s útokem na Sovětský svaz.

Zrušením několika škol a postupným odbouráváním určitého počtu dalších ústavů nelze považovat podle názoru říšského protektora problém „ozdravení“ českého školství již za vyřešený. Je prý nevyhnutelně nutné stanovit pro školní rok 1941/42 pro první třídy středních škol nejvyšší počet žáků na 40. Pobočné třídy nesmějí být zřizovány. Pátá třída může mít nejvíce 35 žáků. Jsou-li ve čtvrté třídě paralelky, musí být jedna zrušena: kde jsou tři třídy, tam budou dvě, kde dvě, tam bude jen jedna.

Závěrem se opět opakovaly Frankovy vývody z 15. srpna 1940 o nutnosti odstranění narůstajícího intelektuálního proletariátu, o otevření rozsáhlých životních možností pro masu českého obyvatelstva ve velkoněmecké říši.

Hácha poslal dne 17. července 1941 Neurathovi osobní dopis, jímž ho pokorně prosil o zmírnění tohoto nelítostného zásahu. Do prvních tříd bylo ročně přijímáno 10.000 žáků, teď však je povoleno jen 4.480. Prosil o zvýšení kvóty alespoň na 5.600 a povolení 30 pobočných tříd především pro Prahu a města, kde je to účelné. Zároveň poznamenával, že neočekávaná a dalekosáhlá redukce nepřispěje k pokojnému spoluzítí obou národů.⁽¹¹⁴⁾

Neurath rovněž v osobním dopise (který ovšem stylizovali tvůrcové uvedených opatření) prohlásil, že nevidí možnost, jak zmírnit oznámenou redukcí.

Dne 18. srpna 1941 zaslal Hácha Neurathovi nový osobní dopis, v němž tlumočil protest církevních hodnostářů, kteří byli dotčeni zrušením církevních škol, především však arcibiskupských gymnasií v Praze a Kroměříži, jež vychovávala kněžský dorost. Pracovníci úřadu říšského protektora ve svém elaborátě pro Neuratha zdůvodňovali zamítnutí Háchovy žádosti tvrzením, že s církevními školami jsou špatné zkušenosti. Jsou spojeny s internáty, v nichž se žijí Němcům nepřátelské smýšlení, a také je není možno tak snadno kontrolovat jako veřejné školy. Odpověď Háchovi musí znít: „Bohužel nelze vyhovět“.⁽¹¹⁵⁾

Kromě Háchy, který ještě několikrát marně ve školské otázce intervenoval,

¹¹³⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A 2-129/41, 27. 6. 1941; Dokumenty, s. 615–617.

¹¹⁴⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A, osobní dopis Háchův, T 209/41, 17. 7. 1941.

¹¹⁵⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A 2-129/41, 30. srpna 1941.

obrátil se na říšského protektora i ministr školství Kapras. Dokazoval, že opatření proti českým školám je velmi tvrdé a že by bylo na místě je zmírnit. Z 11.088 uchazečů jich mohlo být přijato pouze 4.480. Stav byl o to horší, že se do první třídy středních škol musely hlásit následkem právě probíhající reformy dva ročníky. Situace byla v různých městech velmi odlišná. Nejhorší byla ve velkých městech. Kapras uváděl, že byly případy, že byli odmítnuti žáci s průměrem 1,00 jen proto, že jim chybělo několik dní do 11 let. Na reálném gymnasiu v Praze VIII z 353 žáků a žákyň mohlo být přijato jen 40. Kapras žádal o povolení alespoň 30 pobočných tříd a o souhlas přijmout na některých školách do první třídy 60 žáků, z nichž by bylo možno později vybrat 35 studijních typů pro 5. třídu. Žádost byla zamítnuta.⁽¹¹⁶⁾

Závěrem k tomuto hlubokému zásahu do českého středního školství ocitujeme pasáž z Háchova přípravného materiálu k rozhovoru s protektorem Neurathem dne 18. září 1941, která plně vystihovala novou situaci: „Množí se totiž v poslední době příznaky, že orgány říše hodlají zasahovati do sfér, které nesouvisí nijak s válečnými poměry. Tyto zásahy vyvolávají dojem, že se snad pomýšlí na postupnou likvidaci svébytnosti našeho národa.“⁽¹¹⁷⁾

Heydrichovým příchodem se začala plnit směrnice o uzavírání jednotlivých středních škol při nejrozmanitějších příležitostech. Už se nemluvilo jako za Neuratha o omezování středních škol, protože prý jejich počet a počet inteligence neodpovídá sociální skladbě české společnosti. Do té doby si Češi stěžovali, že nejsou plněny Hitlerovy sliby o české autonomii, především v oblasti kulturní, nyní nacisté začali vystupovat jako mstitelé říše, uražené smýšlením Čechů. Čeští profesori a studenti byli obviňováni z nepřátelského postoje k říši. Hrozilo se dokonce, že budou uzavřeny všechny české střední školy.

Na rozkaz státního sekretáře K. H. Franka svolal ministr školství Kapras na 30. října 1941 ředitele a zástupce žáků všech středních a vyšších odborných škol v protektorátě. Na shromáždění bylo přítomno téměř 800 osob. Ministr je upozornil na hrozící nebezpečí uzavření všech českých středních škol. Ve školách se totiž objevovaly na stěnách budov poznámky, nápisy a kresby zesměšňující říši, říšské a protektorátní úřady dostávaly anonymní dopisy. Počet těchto incidentů podle statistiky ministerstva školství stoupl v říjnu na 19 případů. (Kromě března 1941, kdy bylo 13 případů, jinak bylo nejvíce 7 incidentů za měsíc.)⁽¹¹⁸⁾

Bylo veřejným tajemstvím, že některé letáky, papíry se závadným obsahem atd. dopravovali do škol sami nacisté nebo jejich pomahači, aby měli záminku k uzavření školy. O provokacích se psalo i v novinách, i když se pochopitelně jako pachatelé neuváděli Němci.⁽¹¹⁹⁾ Ostatně i ministr Kapras odmítl tvrzení, že ano-

¹¹⁶⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A 2-139/41.

¹¹⁷⁾ Dokumenty, s. 625.

¹¹⁸⁾ Dokumenty, s. 645–646.

¹¹⁹⁾ Věstník českých profesorů, 49, č. 5–6, 29. listopadu 1941, s. 52; M. Moulis, Mládež proti okupantům, s. 133–135.

nymní dopisy přičítané školní mládeži psali skutečně studenti. Ve školách musely být zřízeny žakovské hlídky, které neustále kontrolovaly všechny osoby vcházející do školy. Pro malicherné incidenty byly v říjnu a listopadu „zrušeny trvale a neodvolatelně“ gymnasia v Jihlavě a Pelhřimově, dále pouze zastaveny (tedy nezrušeny) gymnasia v Místku a v Uherském Hradišti, učitelský ústav a průmyslová škola v Kladně, obchodní akademie ve Slaném.⁽¹²⁰⁾

Vedle omezování počtu českých středních škol nacisté řešili v druhé polovině roku 1941 ještě úkol, jak zcela podřídit české střední školy německému dozoru. Podařilo se jim to takto:

Hácha se pokusil odvrátit drakonické zásahy okupantů do českého školství tím, že by případné neloajlnosti okamžitě řešily protektorátní školské orgány. Vyzval proto ministra školství Kaprase, aby našel nějakou energickou osobu, která by byla pověřena „vybudováním preventivní péče o bezvadné chování učitelstva, profesorstva i žactva a která by s největším urychlením, nečekajíc na iniciativu se strany říšské, zakročila exemplárně všude, kde by byl projeven nedostatek dobré vůle nebo kde by dokonce bylo možno usuzovati na rušivé příčiny. Osobu tuto bylo by zmocniti k okamžitému provádění osobních přesunů, případně suspenzí, jakož i k případnému vylučování žáků a uzavření jednotlivých tříd, či dočasněmu uzavření celých ústavů s výhradou dodatečného formálně právního projednání. Bude-li takové opatření urychleně provedeno, slibuje si od něho veliký prospěch pro další existenci českého školství“.⁽¹²¹⁾

To se ovšem přičilo nacistickým plánům, a proto zvrátili Háchaův záměr ve svůj prospěch. Touto diktátorskou mocí byli totiž pověřeni čtyři němečtí inspektoři. Mezi nimi byl i úhlavní nepřítel české školy Gustav Werner.⁽¹²²⁾

Počátkem roku 1942 byl Kapras vystřídán Moravcem. Šéfem II. sekce na ministerstvu školství byl tehdy vrchní studijní ředitel dr. Willinger, který vypracoval návrh na další omezení českého středního školství. Je překvapující, že Willinger neznal zásadní koncepci postupu proti českému školství, která byla propracována skupinou I-10 v úřadu říšského protektora v první polovině roku 1941, znal jenom výnos adresovaný předsedovi vlády a ministerstvu školství, jímž se začala tato koncepce počátkem školního roku 1941/42 uskutečňovat.

Willinger oceňoval, že zavedený numerus clausus v 1. třídě a odbourání jedné pobočky na každé střední škole v 5. třídě bylo velmi účinným prostředkem ke snížení počtu českých středoškoláků. Ovšem i tak „ozdravení“ postupovalo podle něho pomalu. Proto navrhl jednorázové radikální snížení počtu žáků na konci školního roku 1941/42 na základě prospěchu, a to především v německém jazyce. Stanovil, kolik procent žáků může postoupit z jednotlivých ročníků do vyšších tříd. Zároveň vyloučením žáků, kteří jsou slabí v němčině, bude možno přejít na českých středních školách k německému vyučovacímu jazyku. Předběžně se bude

¹²⁰⁾ Dokumenty, s. 646.

¹²¹⁾ Dokumenty, s. 639.

¹²²⁾ Dokumenty, s. 646.

německy vyučovat alespoň na vyšším stupni dějepisu, zeměpisu, biologie a matematice.⁽¹²³⁾

Dne 6. března 1942 se k Willingerovu návrhu vyslovila skupina I-10 úřadu říšského protektora a většinu jeho námětů akceptovala. Zajímavé bylo její konstatování, že díky policejním zásahům bylo dosaženo určitého stupně nasycenosti, takže se do konce školního roku nepočítá s dalším rušením středních škol, také proto ne, že by se tím dostal ministr Moravec do obtížné situace. Novotou také bylo, že při přijímání žáků do 1. třídy má být rozhodujícím kritériem, zda žák má předpoklady k budoucímu poněmčení.⁽¹²⁴⁾

Nový způsob přijímacích zkoušek do prvních tříd středních škol byl ve školním roce 1942/43 opravdu zaveden. Byly zřízeny výběrové tábory (Ausleselager). Ve velkých městech byly organizovány jako internáty, v nichž se žáci stravovali a bydlili pět dní. Ústřední postavou a rozhodujícím činitelem celého přijímacího řízení byl německý „poradce“. Byl to německý profesor nebo učitel, který vybíral žáky, již byli hodni, aby se později zařadili do německého národa. Vedle znalosti němčiny velmi důležitou roli hrály tělesné schopnosti a chování žáků. Někdy si německý poradce předvolal do školy i rodiče a příbuzné žáků, aby mohl správně posoudit rasovou hodnotu uchazečů. Ve školním roce 1943/44 se už požadovaly i fotografie rodičů a prarodičů k zjištění rasových typů, které se v rodině vyskytovaly. Byla také lékařská prohlídka, která kromě jiného zjišťovala árijské hrboly v ramenních kostech a jiné „důležité“ tělesné znaky.⁽¹²⁵⁾

Koncem školního roku 1941/42 způsobil rozruch přísně důvěrný dopis německého inspektora Gustava Wenera, zaslaný všem předsedům maturitních komisí těsně před začátkem zkoušek (W-1456/42 z 13. května 1942). Ukládalo se jim pod osobní odpovědností, aby při maturitní zkoušce propadlo 20 % žáků z němčiny. Příkaz musel být splněn.⁽¹²⁶⁾

Shrme-li výsledky nacistického úsilí o „ozdravení“ sociální skladby českého obyvatelstva omezováním počtu středoškoláků, nutno konstatovat, že se německý záměr dařil. Místo závěru lze uvést tato výmluvná čísla:

Školní rok:	Střední školy		
	Škol:	Tříd:	Studentů:
1939/40	159	2.403	89.558
1940/41	152	2.318	83.424
1941/42	135	1.942	67.752
1942/43	127	1.532	49.570
1943/44	118	1.319	42.838 ⁽¹²⁷⁾

¹²³⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A, 23. 2. 1942, k č. 2-141/41 z 1. 1. 1942.

¹²⁴⁾ SÚA, ŘP, I-10 E III-A 2-116/41, 6. března 1942.

¹²⁵⁾ Střední škola, XXIII, 1942/43, s. 24–25; 50 let střední školy v Lounech, 1946, s. 55.

¹²⁶⁾ Neumann, Na rozloučenou s uč. ústavem v Soběslavi, 1948, s. 332; 25 let st. reál. gymnasia v Strakoněch, 1946, s. 103–104.

¹²⁷⁾ Zprávy Stát. úř. statistického, XXVI, 1945, č. 8, řada A, č. 1, tab. 3.

3. Ideologický nápor na učitelstvo

Nacisté se ocitli podrobením českých zemí, o nichž věřili, že jsou přirozenou a nezbytnou součástí německé říše, tváří v tvář vyspělému a uvědomělému českému národu, jemuž chtěli vnutit svůj názor, který se stručně vyjadřoval pojmem říšská myšlenka. Bylo již uvedeno, že někteří teoretikové, a co horšího, i praktičtí byli přesvědčeni, že je to zhora nemožné, a proto žádali likvidaci českého národa v historických zemích. Jiní však, fascinováni úspěšným postupem germanizace před počátkem českého národního obrození, se domnívali, že důkladnou revizí celého myšlenkového odkazu minulého století je možno Čechy získat pro říši.

V prvé etapě šlo nacistům o myšlenkovou izolaci českého národa, o překonání internacionálního cítění. Metoda, kterou zvolili, byla do určité míry překvapující. Bylo to zpočátku připuštění přepjatého nacionalismu, kultu národního sobectví. Tento postup se však pro své výhradně negativní zaměření (odpolitizování, myšlenková izolace národa) brzy ukázal nedostačujícím. Nebylo také záruky, že se český nacionalismus neobrátí proti okupantům, neboť lokajská hrdost na všemocného pána, kterou chtěli nacisté v Česích pěstovat, nebyla dost atraktivním ideálem.

Energičtější kroky k prosazení říšské myšlenky ve školní výchově se projevovaly od druhé poloviny roku 1941, tedy od začátku války proti SSSR. (Ovšem orientaci na výchovu k říšskému myšlení lze zjistit už od pádu Francie. Dne 17. srpna 1940 byl jmenován nový výbor Národního souručenství a Hácha vytyčil jako cíl převýchovu českého smýšlení.⁽¹²⁸⁾)

První rozsáhlou akcí, která měla vyvrátit „český dějinný mýtus“ a byla předzvěstí dalšího směru ve výchově českého národa, byla výstava „Německá velikost“, uspořádaná v Praze v Národním muzeu u příležitosti druhého výročí zřízení protektorátu od 15. března do 14. května 1941.

Úkolem výstavy byla názorná demonstrace myšlenky, že osud německého národa je zároveň i osudem těch národů, které byly spjaty se životem Německa v minulosti a s ním zůstanou spojeny i v budoucnu. V současné válce nejde jen o osud nacionálně socialistické „revoluce“, nýbrž o odkaz dvou tisíciletí německých dějin. Nynějším zápasem se dovršuje úsilí německého národa naplnit dějinné poslání přisouzené mu osudem, jeho zeměpisnou polohou i tisíciletým vývojem. Ústřední myšlenkou bylo zdůraznit tvořivost a genialitu německých lidí ve vědě i umění, ale především doložit vojenskou sílu německého národa, která pramení „z jednotné a nezničitelné vůle německého národa po velikosti“.⁽¹²⁹⁾

Na českého návštěvníka musela však působit vcelku cize a o jejím ideologickém efektu možno pochybovat. Výstavu museli navštívit nejen všichni studenti vyšších

¹²⁸⁾ Věstník českých profesorů, 48, č. 1–2, 30. září 1940, s. 1–5.

¹²⁹⁾ Průvodce výstavou Německá velikost od 15. 3. do 14. 5. 1941, Orbis, Praha; Věst. čes. prof., 48, č. 12–13, 31. 3. 1941, s. 145–149.

tříd středních a odborných škol v Praze (18.000), ale i všichni pražští profesori a učitelé (asi 4.000 osob). Kromě toho museli přijet do Prahy i profesori a učitelé z celého protektorátu, kteří vyučovali jazyku německému, dějepisu a zeměpisu na školách měšťanských, středních a všech odborných. Bylo to 10.000 návštěvníků, pro něž byly při této příležitosti pořádány v Praze zvláštní kursy. Dopoledne si návštěvníci prohlédli výstavu, přičemž se jim dostalo výkladu od zvláštní skupiny průvodců, vytvořené z pražských profesorů a učitelů. Odpoledne pak vyslechli přednášku prof. dr. Josefa Klika, dále přednášku příslušníka říšské branné moci a učitelé dějepisu a zeměpisu mimo to ještě přednášku „Hospodářství Velkoněmecké říše.“ Učitelé německého jazyka absolvovali pak ještě následujícího dne tři přednášky, a to výklad ministerského inspektora dr. Karla Hoffmanna o německé literatuře na českých školách, zemského školního inspektora Leopolda Leichera o metodice vyučování němčiny a doc. dr. T. Krejčího o systému výchovy v Německu.⁽¹³⁰⁾

Nacisté se pokusili v této fázi vývoje využít Pekařovy koncepce dějin k přehodnocení celé naší historie. Dr. Klik, oddaný žák a spolupracovník Pekařův, měl být hlavním vykladačem proněmeckého směru. Klik se také pokusil upravit učebnici českých dějin tak, aby byl okupantům dějepisný výklad přijatelnější. Učebnice skutečně v roce 1942 vyšla s názvem Dějiny Čech a Moravy od pravěku do poloviny 18. století. Ukázalo se však, že okupantům nevyhovovaly ani dějiny podané v Pekařově duchu.

Výstava „Německá velikost“ byla prvním krokem k velké přeškolovací akci českého učitelstva. Symbolem této převýchovy se stal pojem Rankenheim.

Rankenheim ležel nedaleko Berlína. Byly to dvě světlé budovy o samotě na břehu jezera uprostřed velké zahrady. Všude kolem byly borovice a bílý písek. V Rankenheimu se mohlo stravovat a po táborovém způsobu ubytovat asi 80 lidí. Přednášková posluchárna měla projekční aparát (i pro film), byl tam slavnostní sál, čítárna a společenská síň. V jezeře bylo možno se koupat i veslovat.

Úkol přeškolení německé učiteléské masy si rozdělily dvě instituce: Ústřední institut pro výchovu a vyučování a Nacionálně socialistický svaz učitelstva. Světelná školení prováděl Svaz, další odborné vzdělání se stalo doménou říšského ministerstva výchovy, které tento úkol svěřilo právě Ústřednímu institutu. Hlavní náplní odborného školení byl národopis, vlastivěda, nauka o rasách, prehistorie s raným dějepisem a pak lidová hudba. Pobočka Ústředního institutu byla dne 18. června 1940 založena i v Praze. Hlavní školící pracoviště bylo však od roku 1935 právě v Rankenheimu.⁽¹³¹⁾

Za války byl Rankenheim vyhrazen německým učitelům dobytých území. Napřed tam byli převychovávaní učitelé z Rakouska, potom z našeho pohraničí, pak z nových východních i západních oblastí, němečtí učitelé z protektorátu a nakonec

¹³⁰⁾ Věstník pedagogický, XIX, červen 1941, č. 6, s. 251.

¹³¹⁾ Eilers, s. 5.

došlo na české učitelstvo, kterému byl Rankenheim vyhrazen od podzimu 1941 (od 28. září) do poloviny roku 1943, tedy přibližně dva školní roky. Celkem bylo proškoleny 800 českých účastníků. Byli to profesori středních, zčásti i odborných škol a inspektoři národních škol. Přibližně polovina účastníků byla školená v dějepise (září 1941 až listopad 1942), pak probíhalo školení zeměpisců (asi 300 do dubna 1943) a nakonec přišli na řadu biologové. Školení pro další obory (např. v umělecké výchově, která také byla původně plánována) už nebylo realizováno. Skupiny byly přibližně po 50 účastnících a kurs trval 14 dní. Dějepisný kurs měl dvě části, takže dějepisci byli v Rankenheimu dvakrát po 14 dnech.⁽¹³²⁾

Šlo o školení táborové, tedy o způsob, který se u nás k podobným účelům nepoužíval. Pro nacisty byl tábor důležitým pedagogickým činitelem. Tábor totiž skýtal možnosti, které dřívější pedagogika neznala. Člověk byl vytržen z navykého prostředí a sražen na primitivní sociální úroveň. Nutně se z nouze vytvářel kolektiv. Účastníci měli být ovlivňováni mládežnickým stylem života. Přísný denní program, který obsahoval vedle vojenského drilu, přednášek, práce v kroužcích i různé proslovy, slavnosti, přátelské večery a sportovní akce, měl vyvolat silný citový zážitek. Tábor působil na stránku intelektuální i emocionální a izolaci od běžného, navykého okolí byla silně omezena možnost kritického distancování. Záměr těchto přeskolovacích táborů směřoval právě tak ke vštípení určitých doktrín jako i ke společnému zážitku. Vše mělo tvořit nediferencovaný komplex, který sloužil jako východisko k vědomému převzetí nacionálně socialistických zásad ve výchově. Že nad celým školením visela jako Damoklův meč hrozba proti těm, kteří by se nepřizpůsobili, není třeba připomínat.⁽¹³³⁾

Čeští účastníci rankenheimského školení brzy poznali, že jde jen o světonázorové usměrňování a že jakákoliv plodná diskuse je vyloučena. Je kuriózní, že tento poznatek byl publikován v nejměrnějším pedagogickém časopise, který pro nás „prostor“ Němci vydávali, totiž ve „Vychovateli“, jenž byl jen českým zněním německého časopisu „Der Erzieher in Böhmen und Mähren“ (redaktor Heinz Lilge, odpovědný vedoucí dr. Josef Willinger).⁽¹³⁴⁾

V tomto časopise byly uveřejněny vzpomínky různých českých účastníků rankenheimského školení. Jeden biolog napsal: „Po každé přednášce následoval rozhovor s dotazy. Brzy jsme poznali, že tento rozhovor byl poněkud jiného druhu, než jsme byli zvyklí: Nebyl tu debatní klub, ale ukázněný pracovní kroužek. Účastníci měli svými dotazy pomáhat probírané téma naznačeným směrem objasnit, vyložit. To nám bylo zpočátku trochu nezvyklé a vzbudilo v nás mnohdy dojem jakési jednostranné dogmatiky, jež patrně prýštila z přesvědčení, že v biologii je vše bezpečně dokázáno.“

¹³²⁾ Střední škola, XXIII, 1942/43, č. 1, s. 25–30; Komenský, LXIX, č. 9, květen 1942, s. 406–409; Věstník pedagogický, XIX, prosinec 1941, č. 10, s. 455–456; Vychovatel, č. 1, 1943/44, s. 17–20.

¹³³⁾ Gamm, s. 23; Eilers, s. 6.

¹³⁴⁾ Vychovatel, č. 1, 1943/44, s. 21.

Mezi zážitky, jimiž chtěli pořadatelé kursů působit na účastníky, byla i návštěva hlavního města. Českým profesorům, kteří ještě Berlín neznali, způsobilo však toto město zklamání svým bezvýrazným vzhledem. Psali, že je vše kromě několika budov v centru šedé a stísněné. „Praha se svým panoramatem z vltavského nábreží se s tím nedá srovnat.“⁽¹³⁵⁾

I taková věc hrála svou roli v kanonádě přednášek dokazujících, že za všechen hmotný i duchovní pokrok děkujeme jen Němcům, že jsme od nich převzali prostě vše, nač si jen lze pomyslet, že všechny velké postavy našich dějin jsou vlastně německého původu. Nacisté netušili, jak rozporně s jejich tvrzením „o čistotě germánské rasy“ působila podrobná mapa berlínského okolí, která visela v hale budovy a na níž kursisté nacházeli desítky osad prozrazujících původní slovanské osídlení této krajiny.⁽¹³⁶⁾

V Rankenheimu byly každý den obyčejně dvě přednášky většinou universitních profesorů nebo jiných kapacit, po nich hned koreferát, v němž musel někdo z účastníků shrnout hlavní body referátu. Odpoledne (někdy i večer) byly povinné „diskuse“ k předepsaným tématům. Všechno jednání bylo samozřejmě německé.

Pokud jde o náplň školení, byl obsah zaměřen trojím směrem: dokázat spojitost českých zemí s říší, co se týče dějin, prostorových vztahů a pokrevních svazků. Bylo určeno tedy dějepiscům, zeměpisčům a biologům.

Podzimní dějepisné kursy v roce 1941 byly věnovány německým dějinám, jarní a letní 1942 vztahu českých dějin k Německu. O německých dějinách přednášeli profesori německých vysokých i středních škol, vysocí úředníci školské správy a vojenští odborníci. Pro kursy českých dějin byli vybráni velkou převahou němečtí historikové z českých zemí.

Je pochopitelně velmi obtížné zachytit stručně obsah přednášek, které pro jednotlivého dějepisce trvaly s přestávkou plný měsíc. Tedy jen několik poznámek:

Těžisko vývoje leží v pravěku. Co se děje v Evropě v současné době, je prostý důsledek toho, co bylo dáno velkými vývojovými liniemi po statisícletí, rasovým vývojem za prvenství nordické rasy a vedoucí role Germánstva. Německé středověké císařství znamenalo koncentraci evropského řádu řízeného ze silné střední Evropy, kdy „německé“ znamenalo totéž co „evropské“. Organizace Evropy není možná z jejího okraje (Francie, Anglie, Rusko), ale musí vycházet z jejího středu tedy z Hitlerovy třetí říše. Nová organizace Evropy je možná jen na principech síly, moci a práva. A tyto principy ztělesňuje jedině německý národ. Jednota Evropy není věc duchovní, Evropa tvoří jednotu jen pro německou krev, která je v ní.

I v českých dějinách se začínalo přednáškou z archeologie. Silně se podtrhl význam germánského osídlení naší vlasti. Určitá nelogičnost byla v posuzování rasových rozdílů mezi Germány a Slovany, konkrétněji mezi Němci a Čechy. Na jedné straně se zdůrazňovala původní rasová blízkost Čechů a Němců a na druhé

¹³⁵⁾ Tamtéž.

¹³⁶⁾ E. Ježek, Dějepis na stř. školách v době okupace, rukopis.

straně se všemožně dokazovalo, že jen „německá krev“ široce proudící do našich zemí pomohla českému národu něco vytvořit. Smyslem několika přednášek bylo dokázat, že Češi jsou pouze česky mluvící Němci. Nutno překonat zásadně nesprávnou Palackého koncepci českých dějin založenou na protikladu česko-německém. Češi v rozhodujících okamžicích dějin šli vždy s říší proti Východu, proti Avarům, Maďarům, Tatarům. Husitství je dobou úpadku, krizí celého prostoru, ne vrchol českých dějin. Je v něm ovšem silný německý vliv. Bílá hora byla i německou porážkou. Románskou nadvládou zlomilo německé osvícenství a s německou pomocí se český národ obrodil. V Čechách a na Moravě tvořili vědu a umění Němci nebo Češi vycházející z německé kultury. Vyjmout český národ z Evropy (= Německa), jak se o to pokoušel Palacký a česká politika konce 19. a několika desetiletí 20. století, je zcela nemožné. Ukázal to Mnichov a 15. březen 1939.⁽¹³⁷⁾

Češi žijí uprostřed německého životního prostoru a v tom smyslu je třeba vést výuku dějepisu na českých školách. Žáci musí cítit, že to, co učitel říká, je jeho přesvědčení a že nemluví jen z povinnosti. Kdo by se odvážil odporu, bude nemilosrdně likvidován. Tak to alespoň vyjádřil německý inspektor Werner na závěr jednoho kursu.⁽¹³⁸⁾

Rankenheimem ovšem přeškolení dějepisců neskončilo. Obsah prvé části kursu byl znovu probrán na dílčích přeškolenacích kursech, pořádaných ministerstvem školství v době zimního prázdná, na nichž účastníci rankenheimských kursů přednášeli referáty pro ostatní dějepisce středních a odborných škol. K tomu se vždy připojovala rozprava a procvičovací referáty.⁽¹³⁹⁾ Jednání kursu řídil český účastník Rankenheimu, ale za jeho zády vše bedlivě sledoval a zapisoval německý pozorovatel. Výsledkem jeho činnosti bylo, že např. v jižních Čechách bylo několik účastníků kursu zbaveno práva nadále vyučovat dějepisu. Úvazek si museli doplňovat jinými předměty. Tyto zimní kursy počátkem roku 1942 byly ještě české.⁽¹⁴⁰⁾

Výsledky druhého rankenheimského školení zprostředkovaly kursy, které probíhaly o prázdninách v roce 1942 v dusném ovzduší teroru po Heydrichově smrti. Školení bylo vedeno už jen německy a účastníci kursu museli na závěr odevzdat doma vypracované německy psané úkoly o dějinách Čech a Moravy jako součásti říše. Zdůvodňovalo se, že kursy jsou německé proto, aby se profesori zdokonalili ve svých znalostech němčiny do té míry, že by byli schopni v případě potřeby vyučovat dějepisu německým jazykem. Kursy pro profesory středních a odborných škol byly v červenci, pro učitelstvo národních škol v srpnu 1942.⁽¹⁴¹⁾

¹³⁷⁾ Druhý rankenheimský kurs, red. J. Lomský, cyklostylováno, 1942; Rankenheimer Vorträge I, Böhmen und Mähren im Spiegel der Großdeutschen Geschichte, Praha 1943; Böhmen und Mähren im Werden des Reiches. Druhá řada rankenheimských přednášek, Praha 1943.

¹³⁸⁾ E. Ježek, Dějepis na stř. školách v době okupace, rukopis.

¹³⁹⁾ Střední škola, XXIII, 1942/43, č. 1, s. 25–30.

¹⁴⁰⁾ E. Ježek, Dějepis na stř. školách v době okupace, rukopis.

Po ukončení kursů pro historiky, pro něž byl Rankenheim skoro úplně k dispozici od září 1941 do listopadu 1942, následovalo šest táborů celkem asi pro 300 českých profesorů zeměpisu. Tyto tábory potrvaly do dubna 1943. Stručný obsah školení byl tento: Říšské země Čechy a Morava jsou již z vůle přírody součástí německého životního prostoru, který se jich nemůže zříci. České země jsou politicky, hospodářsky a kulturně schopny života jen ve spojení s říší. Čechy a Morava mají tytéž bytostné rysy jako ostatní německé krajiny. Přirozené místo Čech a Moravy je v říši, proto také je nepřirozená každá orientace Čechů na Západ nebo na Východ. Je nutno vytvořit u mládeže pochopení pro geopolitickou nutnost současného stavu.⁽¹⁴²⁾

Poslední, kterým se dostalo v Rankenheimu přeškolení, byli čeští profesori biologie, kteří nastoupili do kursů v květnu 1943. Dostalo se jim poučení, že jejich obor není přírodopis, který se často musel krčit v koutku, ale biologie, která je jedním z nejdůležitějších oborů vytvářejících smýšlení. Nacionální socialismus je nepřemožitelný právě proto, že je to politický řád vybudovaný na biologických zákonech. Hlavní náplní přednášek byla nauka o dědičnosti a bádání o rase. Je samozřejmé, že německé vědecké úspěchy (např. sladká lupina) byly prezentovány jako něco, s čímž se výsledky práce v ostatním světě vůbec nemohou srovnávat.

Původně se zamýšlelo pokračovat v přehodnocování i ostatních učebních předmětů. Do okolí Rankenheimu však začaly padat spojenecké bomby a hitlerovci měli vážnější starosti než přeškolení české učitele. Rankenheim v tomto směru svou úlohu dohrál. Časopis Vychovatel v Čechách a na Moravě uveřejnil jako náhradu za kursy, které už nebylo možno v Rankenheimu uskutečnit, několik článků o umělecké výchově.⁽¹⁴³⁾ Válka však podvázala i tuto iniciativu německých činitelů.

Cílem veškerého školení bylo přesvědčit účastníky, že český národ nemůže mít samostatný stát, protože žije v německém prostoru, na německé půdě. Český učitel měl být ohromen všestrannými německými úspěchy v minulosti i v přítomnosti. Německá velikost měla být přeháněna, aby vynikla česká malost. Vše, co u nás kdy bylo vykonáno, stalo se jedině německou zásluhou. Dokazovalo se, že v českém národě je velký podíl německé krve, Češi jsou proto něco víc než ostatní zaostalí Slované, s nimiž je spojuje pouze příbuzná řeč, ale nic jiného. Nacisté chtěli Čechy izolovat od slovanského světa a vyvolat v nich dokonce jakousi lokajskou hrdost, že jsou příslušníky velkoněmecké říše, která buduje v Evropě nový řád. Protože hlavní překážkou k uskutečnění těchto cílů byla znalost českých dějin, hlavní nápor byl veden proti dosavadnímu jejich pojetí.

Metoda přeškolení nespočívala na vyložení lživých faktech, ale v umění na základě pravdivých údajů docházet generalizováním k nepravdivým závěrům, které byly politicky žádoucí. Tyto závěry měly mnohem serióznější vzhled než pouhé propagační lži a mohou dlouhou dobu přežívat v povědomí společnosti.

¹⁴¹⁾ Věstník pedagogický, XX, srpen 1942, č. 6, s. 270–271.

¹⁴²⁾ Vychovatel v Čechách a na Moravě, č. 1, 1943/44, s. 17–20.

¹⁴³⁾ Vychovatel, č. 2, 1943/44, s. 35.

Dalo by se říci, že s odstupem doby jsou dokonce nebezpečnější než v době vzniku, kdy se jasně cítila jejich tendence.

Z komplexu tezí, které nacisté pěstovali v českém národě, plynulo nebezpečí nekritického respektu k německým hospodářským i vědeckým schopnostem, který byl spojen s kultem národní malosti a slabosti. Dalším záměrně pěstovaným rysem měl být určitý pocit české nadřazenosti vůči ostatním slovanským národům.

Okupace zanechala následky v mentalitě učitelů.

Série školení vypěstovala v učitelstvu obavy z projevování vlastního názoru. Hlavní funkcí „diskuse“ bylo totiž odhalovat, jak hluboce chápou účastníci kursu závazné dogma a jak se s ním ztotožňují. Podle toho byli hodnoceni. Takzvaná diskuse se stala zkouškou, prověrkou. Vedoucímu rozpravy nemohlo samozřejmě ani napadnout, že by se diskusí mohly základní přednesené teze modifikovat, upravovat. Výsledkem bylo, že se učitelstvo přestalo hlásit o slovo. Diskutovali většinou pouze ctižádostiví kariéristé, kteří chtěli na sebe upozornit, a účastníci kursu, kteří měli nějakou funkci a museli z povinnosti něco pronést. Někdy kursisté diskutovali ze soucitu s referentem — Čechem, který se často bez své viny dostal do situace, že musel hájit něco, čemu sám nevěřil. Diskutovalo se, aby nebylo trapné ticho. Kromě několika jednotlivců, kteří ještě nepochopili nebo nechtěli pochopit funkci diskuse, byli učitelé naprosto jednotni v přesvědčení, že se diskusí nic nevyřeší, že je to divadlo, které se hraje pro „hosty“.

V. ROZKLAD ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ TOTÁLNÍ VÁLKY

1. Poslední etapa protektorátní školy

Stalingradská katastrofa přinutila nacisty vyhlásit totální válku. K. H. Frank žádal na vládním projevu v pražské Lucerně 26. února 1943 bezvýhradnou mobilizaci všech sil a hodnot pro válku. Faktor války vystupuje do popředí všeho dění s plnou silou a stává se charakteristickým rysem celého období. I školství je posuzováno podle toho, čím může přispět k německému vítězství. Proto ten důraz na sběr odpadových hmot a snaha využít pro hospodářství práce žáků i učitelů.

Poslední dva roky války lze ve vývoji školství považovat za jeden celek, i když můžeme rozéznat dvě dosti odlišné fáze. Mezníkem je léto 1944, kdy bylo školství zasaženo s plnou intenzitou totálním nasazením.

Poslední etapa protektorátního školství činí dojem jisté stabilizace německého panství. Tuhý germanizační režim byl již prosazen a neochvějně udržován až do úplného zhroutilí. Organizace českého školství, vybudovaná přesně podle německého vzoru, se už neměnila. V létě roku 1943 byly zastaveny pedagogické časopisy „Střední škola“, „Komenský“ a krátce nato i „Věstník pedagogický“. Z četného odborářského tisku zůstala jen „Veřejná služba“, která přinášela učitelům základní informace, ale ani ta od léta 1944 už nevycházela. To byl ovšem následek války. Náhradou za pedagogické časopisy byl německý a český „Vychovatel v Čechách a na Moravě“. Byl vydáván čtvrtletně.

Nacisté se zaměřovali na vnitřní náplň práce českých škol. Šlo jim o propagaci říšské myšlenky ve všech předmětech, musela bít do očí z výzdoby škol, projevovala se honosnou inscenací oslav i árijským pozdravem. Za říšské smýšlení ve škole byl odpovědný především ředitel školy, jehož postavení bylo zdůrazněno ve smyslu nacistického vůdcovského principu. Školu musel vést podle příkazů německé vrchnosti v nekompromisním duchu a stát celou svou osobností za novými výnosy.

Na pracovním sjezdu ředitelů českých středních škol a učitelských ústavů, který se konal 10. až 12. března 1943, vrchní školní rada dr. Zaruba z Brna, jeden z „energických mužů“, kteří dostali české střední školství pod kuratelu už na podzim 1941, prohlásil, že není možno se spokojovat takovými samozřejmostmi, jako je vyloučení zakázaných knih, časopisů a obrazů, zavedení protisabotážní služby ve škole, oběžníky rodičům, kontrola aktovek a korespondence žáků, ideologická témata při písemných pracích, deputace loajality u oberlandrátů a služben strany atd. Jako příklad aktivních opatření při výchově k říšské myšlence uvedl tyto akce: žákovské soutěže v aktuální výzdobě školy, nákup a využití

nových knih, novin a časopisů, přednášky k jubileu slavných německých mužů (Mozart, Goethe, Nietzsche), návštěva a využití německých filmů (Bismarck, Koch, Žid Süss) a divadelních představení, spolupráce s místními německými služebnami, propagace sběru odpadků a léčivých bylin, odměny za zvláštní výkony v němčině, spontánní sbírky pro Německý červený kříž, účast na soutěži německé branné moci a jiné. Jeho rozhořčení vzbudilo, že na některých školách byly knihy zaslané ministerstvem lidové osvěty bez rozřezání zapsány do seznamu.⁽¹⁴⁴⁾

Vrchní vládní rada Fr. Langhans shrnul na sjezdu okresních školních inspektorů ve dnech 27. až 29. května 1943 úkoly škol ve výchově k říšskému smýšlení takto:

1. Škola poskytuje dětem poznatky o říši. Všechny učební předměty jsou proniknuty nacionálně socialistickým pohledem.

2. Škola pěstuje německou řeč, která pro Čechy nesmí být cizí řečí. Proto se němčina stala povinným předmětem na všech školách, proto také všichni učitelé musí ovládat řeč říše, k níž náleží.

3. Vnější výzdoba a celý chod školy musí na první pohled demonstrovat, že česká škola je školou říše.

4. Škola poskytuje dětem možnost pracovat k užitku říše (sběry, pracovní nasazení).⁽¹⁴⁵⁾

Vedle horlivé propagace říšské myšlenky nepouštěli nacisté ze zřetele ani v tomto posledním období uskutečňování svých plánů na redukci počtu českých středoškoláků. Jak falešné byly všechny důvody, které se uváděly pro „zdravou“ regulaci středních škol, svědčí případ dr. Willingera, přednosty II. odboru ministerstva školství. Willingera jsme poznali jako iniciátora jednorázové restrikce počtu českých studentů z počátku školního roku 1942/43. Tento nacističtí zaslal na jaře roku 1944 Frankovi přípis tohoto obsahu: V říši je považován za ideální stav, když na 100 žáků ve věku 10 až 14 let je 7 studentů středních škol. Zvolíme-li toto kritérium, vývoj v protektorátě se utvářel takto:

1938/39 ... 11,2	1940/41 ... 10,3	1941/42 ... 8,4
1942/43 ... 6,0	1943/44 ... 4,9	

Protože v příštím školním roce odpadnou automaticky další paralelky, zhorší se situace českého středního školství, které se už nyní podstatně odchyluje od normálního stavu. Willinger prosí o rozhodnutí, zda by se nemělo za této situace uvažovat o povolení poněkud většího počtu paralelek v prvních třídách ve školním roce 1944/45.⁽¹⁴⁶⁾

Odpověď byla záporná. S ohledem na známé vůdcovo rozhodnutí, že Češi nesmějí být používáni jako úředníci, považuje se rozšíření českého středního školství za věc, kterou není možno zastávat.

¹⁴⁴⁾ Střední škola, XXIII, 1942/43, č. 4, 25. května 1943, s. 165–180.

¹⁴⁵⁾ Věstník pedagogický, XXI, květen–červen 1943, č. 5–6, s. 193–207.

¹⁴⁶⁾ SÚA, ŘP, 1-10 E III-A, 4. dubna 1944, odd. III c 66–14.

Restrikce kvartánů o 25 % nařízená v květnu 1944 a provedená na konci školního roku 1943/44 vyvolala mezi rodiči postižených studentů pokus o jednotný protestní postup organizovaný středoškolskou sekci „Sboru rodičovských sdružení hlavního města Prahy“. Ovšem tato „vzpouza na kolenou“ byla nacisty odsouzena jako „demonstrační akce, která překračuje rámec přípustnosti“ a skončila vyšetřováním funkcionářů z řad rodičů.⁽¹⁴⁷⁾

Nejpodstatnějším rysem celého období 1943–1945 byly zásahy úřadů práce do chodu českého školství. Zatímco obecné a hlavní školy vedle zabírání školních budov trpěly pouze povoláváním učitelů do práce, střední a odborné školy byly kromě těchto potíží postiženy i mobilizací starších žáků. Studijní postavení nasazených středoškoláků i studentů odborných škol bylo upravováno řadou výnosů. I když lacině získané maturity přišly vhod studentům, kteří utrpěli nenahraditelnou újmu přerušáním studia, přece na dlouhou dobu znevážily naše střední školství.⁽¹⁴⁸⁾

Ruku v ruce s totálním nasazováním studentů byli povoláváni i učitelé. Masové nasazování po prázdninách v roce 1944 vyvolalo značné vzrušení, na něž reagoval ministr Moravec dne 20. listopadu rozsáhlou výzvou k českým učitelům.⁽¹⁴⁹⁾ Zdůraznil, že učitelé měli výhodu, že byli nasazeni jen v protektorátě. České školství bylo podle Moravce nejlépe udržováno v celé Evropě, mělo výhody i před německým školstvím.

To tvrdil Moravec v době, kdy už byly uzavřeny všechny odborné školy a kdy studenti osmých tříd byli dáni k dispozici úřadu práce. Jednotlivě byli povoláváni i mladší studenti. Školy učily, pokud neměly zabrány budovy a pokud byly učitelé silní.⁽¹⁵⁰⁾

Závěrečná fáze okupace spojená s totálním nasazováním dovršila proces degradace učitelstva a inteligence vůbec. Nelze ovšem tvrdit, že pokles vážnosti školského vzdělání ve společnosti byl vyvolán teprve okupací. Projevoval se už dříve. Válka však proces zatlačování učitelstva zrychlila nebyvalou měrou. Mnohokrát bylo otevřeně řečeno, že to bylo vinou inteligence, která se nepostavila za nový nacistický společenský „řád“. Od dob Heydrichových se soustavně demagogicky vytvářel kult české dělnické třídy, která se prý společně s rolnictvem svou prací pro říši a plněním povinností tak ostře lišila od české inteligence. Uvedme několik citátů, které ve svých projevech adresoval českému učitelstvu v poslední etapě vývoje protektorátního školství Emanuel Moravec. Počátkem roku 1943 prohlásil: „Stojíme-li před volbou zániku národa nebo smetení nezdravé vrstvy potřeštěných školometů, pak vezmi čert školometry.“ ... „Než nespolehlivého učitele a profesora na škole, raději žádného!“⁽¹⁵¹⁾

¹⁴⁷⁾ SÚA, ŘP, 1-10 E III-A, 24.7. 1944, č. 40/121-II/2-44.

¹⁴⁸⁾ Věstník, 1943, s. 93–95, 286–287; 1944, s. 4–5, 259.

¹⁴⁹⁾ Věstník, 1944, s. 295.

¹⁵⁰⁾ OA Č. Budějovice, NŠI, I, 21. srpna 1944, č. 60. 628/44-1.

¹⁵¹⁾ Věstník pedagogický, XXI, leden 1943, č. 1, s. 1–3.

V proslovu k ředitelům středních škol v březnu 1943 Moravec uváděl, že Němci z říše přímo žasli, jak je český učitel, ale i profesor bídne placen ve srovnání s učiteli v Německu. „Víte dobře, že český dělník a český zemědělec při poctivém plnění svých povinností si dnes stojí finančně mnohem lépe než česká inteligence.“ Ovšem protektorátní vláda nezmýšlela upravit platy veřejných zaměstnanců, protože není možné, aby český učitel, který se nezná k říši, měl totéž postavení, jaké má oddané a obětavé německé učitelstvo.⁽¹⁵²⁾

Tento slib ministr školství splnil. V žádném období okupace neodpovídaly učitelské platy ani stupni znehodnocení peněz, ani úrovni mezd v jiných sektorech. Diskriminace inteligence po stránce platové (a s tím je v úzké souvislosti i stránka společenská) byla za protektorátu pochopitelná. Nacisté ji považovali za hlavní překážku germanizace českého národa. A česká inteligence touto překážkou skutečně byla. Svědčí o tom i velký počet vězněných a popravených učitelů.

2. Kuratorium pro výchovu mládeže a škola

Okupanti vycházeli z přesvědčení, že Čechy a Morava jsou nedílnou součástí říše. Chápali však, že prozatím nejsou podmínky pro radikální řešení české otázky odstraněním českého národa z tohoto prostoru. Bylo tedy rozhodnuto jako první krok odpolitizovat příslušníky českého národa a alespoň část jich získat pro říšskou myšlenku. Nejvhodnějším materiálem pro tento pokus se jim zdála mládež.

Nacisté měli již značné zkušenosti s organizací mládeže v Německu, kde se Hitlerova mládež zařadila jako třetí výchovná složka k tradičním výchovným faktorům, k rodině a škole. Lze říci, že její vztahy byly k těmto výchovným činitelům od počátku napjaté. Nacisté se totiž snažili využít pro politické účely pubertujících a uměle prohlubovat generační napětí. Aby mohla „propuknout“ Hitlerova „nová doba“, bylo nutno poštvat mladé proti dosavadnímu výchovnému řádu. Vztah ke škole se projevoval vnější agresivitou, která se obracela proti učitelstvu. Antiintelektualismus nacionálního socialismu a speciálně Hitlerovo nepřátelství ke škole krylo ideologicky záda tomuto postupu mládežnické organizace. Nacistům se podařilo německou mládež získat a zfanatizovat ji.⁽¹⁵³⁾

V protektorátě chyběla taková organizace mládeže, které by bylo lze využít proti tradicemi „zatížené“ české společnosti. Bylo třeba ji vytvořit. Heydrich v projevu 4. února 1942 uvažoval takto: Protože není možné dát zavřít všechny učitele, je třeba vytrhnout mládež z jejich vlivu a pokusit se vychovávat ji mimo školu. Nejlépe to půjde na poli sportu a tělovýchovy. Cílem je získat mládež pro velkoněmeckou říši.⁽¹⁵⁴⁾

Svůj program na organizaci české mládeže od 10 do 18 let „na více aktivní bázi“ nastínil Heydrich Háchovi v rozmluvě dne 23. března 1942. Vládním na-

¹⁵²⁾ Střední škola, XXIII, 1942/43, č. 4, 25. května 1943, s. 178.

¹⁵³⁾ Eilers, s. 27, 126.

¹⁵⁴⁾ Amort, Heydrichiáda, s. 136–137, 158–160.

řízením by bylo zřízeno Kuratorium pro výchovu české mládeže. Vedl by je Moravec, ovšem pod „egidou pana státního presidenta“. Vedoucí by byli vycvičení v říši. Mládež mezi 17. a 18. rokem věku by měla zvláštní roční pracovní službu v táborech. Heydrich zároveň uvažoval o zkrácení studijní doby na středních školách o půl roku, aby se studentům „ulehčilo“.⁽¹⁵⁵⁾ Část pracovních táborů se zřídí přímo v říši a budou do nich povoláni pouze ti, kteří podle rasového vyšetření jsou schopni poněmčení. Veřejnosti se oznámí, že tito mladí lidé budou prodělávat rozsáhlý odborný výcvik. V říši ovšem už zůstanou trvale. Podle vládního nařízení ze dne 28. května 1942 o povinné službě mládeže bylo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ústředním úřadem protektorátu. Praktickým prováděním povinné služby mládeže mohlo Kuratorium pověřit spolky, především sportovní, tělovýchovné, turistické, ochotnické, spolky vyvíjející činnost kulturní a vlastivědnou. Spolky, které nebyly Kuratoriem pověřeny, nesměly sdružovat mládež. Kuratorium bylo oprávněno přikazovat jednotlivým spolkům své vycvičené funkcionáře. Tito „kuratoristé“ mohli po úspěšně zakončeném výcviku nosit odznak a stejnokroj.⁽¹⁵⁶⁾

Jednou z prvních akcí Kuratoria byl výcvikový tábor pro budoucí funkcionáře od 11. do 18. července 1942. Bylo jich celkem 45. Měli se mezi sebou bavit co nejvíce německy a zpívat německé vojenské písně. Druhou akcí byla „cesta říši“, kterou podnikla skupina vybraných nejspolehlivějších funkcionářů.⁽¹⁵⁷⁾

Podle Heydrichova receptu se Kuratorium pokusilo získat českou mládež sportem. Mělo k dispozici řadu tělocvičen. Také školy musely uvolňovat pro účely Kuratoria tělocvičny i učebny. Počátkem února 1944 uspořádalo Kuratorium v Praze Týden zimního sportu české mládeže. Bylo zorganizováno mistrovství mládeže v ledním hokeji, soutěž v krasobruslení a rychlobruslení za účasti 430 vybraných závodníků.⁽¹⁵⁸⁾ Téhož roku proběhla soutěž „Ukaž, co umíš!“ Úkolem soutěže bylo vybidnout českou mládež k vlastnímu kulturnímu tvoření a najít talenty, které by byly hodny podpory. Soutěžilo se v pracích hudebních, literárních a výtvarných.⁽¹⁵⁹⁾

Třebaže vlastním účelem Kuratoria bylo vymanit českou mládež z výchovného působení učitelů, přece se Kuratorium pomoci učitelstva neustále dožadovalo. Dělal si ze škol a učitelstva distributory letáček, výběřcí peněz za vstupenky a nakonec žádalo, aby učitelé vykonávali dozor při akcích Kuratoria. Tím přiznali funkcionáři svou nemohoucnost.

Největším podnikem Kuratoria byla akce „Umění mládeži“. České mládeži mělo být umožněno v době její povinné služby kromě tělesné a duchovní výchovy poznat význačná kulturní díla. Za rok to mělo být celkem 10 představení, z nichž

¹⁵⁵⁾ Dokumenty, s. 670–674.

¹⁵⁶⁾ Věstník, 1942, s. 222–228.

¹⁵⁷⁾ M. Moulis, Mládež proti okupantům, s. 142.

¹⁵⁸⁾ Věstník, 1944, s. 18–19.

¹⁵⁹⁾ Věstník, 1944, s. 111.

byly 4 divadelní hry, 3 filmová představení a 3 koncerty. Akce byla zahájena dne 25. září 1943.⁽¹⁶⁰⁾ Veškerou práci s organizací i dozor obstarala škola. Ve školním roce 1944/45 měla být akce zahájena 15. září 1944. Nakonec se však po rozsáhlých přípravách vůbec nic neuskutečnilo. Výnos ministerstva školství ze 7. září 1944 oznámil, že „opatření k totálnímu nasazení v protektorátě přimělo Kuratorium pro výchovu mládeže zastavit s okamžitou platností akci Umění mládeži.“⁽¹⁶¹⁾

Tím ovšem funkce školy jako prodejny vstupenek ve prospěch Kuratoria nekončila. Plánovaly se koncerty sólistů a recitační večery. V Praze měl být dokonce jednou měsíčně koncert České filharmonie.⁽¹⁶²⁾ Školy opět prodávaly vstupenky, uvolňovaly z vyučování, učitelé dozírali — a Kuratorium mělo činnost.

Celkem lze konstatovat, že přímý vliv Kuratoria na výchovu české mládeže byl nepatrný. Které byly příčiny, že u nás ztroskotal v Německu osvědčený recept na poštvání mládeže proti starší generaci, zejména proti škole, aby se dosáhlo určitých politických cílů?

1. Nacisté začali pozdě. Kuratorium bylo sice formálně založeno v roce 1942, ale jeho činnost se počínala rozvíjet až v roce 1943, kdy se konec války zdál Čechům na dosah ruky. Rok 1944, zvláště jeho druhá polovina, byl i pro nacisty dobou, kdy už chápali, že jde o jejich existenci a z tohoto pohledu se otázka převýchovy české mládeže musela jevit nepodstatnou, nicotnou.

2. Kuratorium mohlo prakticky působit jen velmi krátkou dobu.

3. Okupanti vlastně neměli, co by mohli české mládeži nabídnout. Útisk českého národa byl zřejmý a mládež postižená totálním nasazováním jej cítila bolestivě přímo ve svém osobním životě. Ostatně Kuratorium bylo jasně vyznačeno i v seznamu publikovaném ve Věstníku ministerstva školství jako německy vedený úřad.

4. Kuratorium ztroskotalo také proto, že nebyl řešitelný problém, kde opatřit schopné české funkcionáře. Činovníci Kuratoria byli buď kariéristé nebo spíše lidé štítící se práce. Byli v národě zcela izolováni.⁽¹⁶³⁾

3. Využívání práce žáků

Hluboké podcenění školní práce a vůbec vzdělání přivedlo okupanty k názoru, že kolektivu školáků lze využít jako pracovní síly, která je velmi laciná nebo vůbec zadarmo. Učitelé svou autoritou museli zajišťovat pracovní výkon u dětí, které by nikdo jiný nedokázal přinutit k soustavné fyzické práci. Školy se za okupace změnilly v rozsáhlé sběrný surovin, učitelé v úředníky či spíše ve zřízence, kteří neměli pouze provádět zdarma administrativní práce spojené se sběrem, ale přenášet také

¹⁶⁰⁾ Věstník, 1943, s. 280—281, 318.

¹⁶¹⁾ Věstník, 1944, s. 74—75, 150, 245.

¹⁶²⁾ Věstník, 1944, s. 298.

¹⁶³⁾ Moulis, Mládež proti okupantům, s. 139—153

bezohledný tlak nadřízených školských orgánů na žáky, aby výsledek této hospodářské činnosti byl co největší. Žáci s učiteli byli místo vyučování kolektivně „nasazováni“ především na zemědělské práce. Děti dostávaly za práci odměnu, která zdaleka nenahradila ani opotřebení šatů.

Za okupace vyšla celá série dokumentů, směrnic a nařízení, které se týkaly sběru. První začátky byly už v roce 1940. Tehdy byl jako vůbec první zaveden na školách povinný sběr kostí.⁽¹⁶⁴⁾

Ředitel musel určit z členů učitelského sboru důvěrníka, který odpovídal za plánovitě prováděný sběr kostí, vedl na předepsaných tiskopisech měsíční záznamy o dodávkách kostí a měl po zdravotní stránce spolupracovat s obecním veterinářem a lékařem. Záznamy se vedly trojmo: jeden zůstal ve škole, druhý dostal sběrač-obchodník a třetí obdržel nadřízený školní úřad, který sestavoval statistiku a činil „bezodkladná opatření“, aby se na škole sběr kostí zvýšil.

A pak se sběr rozjel naplno na školách všech typů. Hned v roce 1940 byl nařízen sběr léčivých bylin. Toho roku se nasbíralo 110 tun léčivých rostlin a v příštím roce 112 tun.⁽¹⁶⁵⁾ Od roku 1943 sbíraly léčivé byliny i německé školy. V tomto roce se výsledek sběru zdvojnásobil proti předcházejícím letům a protektorát se zařadil na první místo mezi všemi oblastmi říše.⁽¹⁶⁶⁾

Od počátku školního roku 1940/41 byl nařízen vedle sběru kostí i sběr kovových předmětů, papíru a staré gumy. Byla provedena reorganizace způsobu hlášení a celý školský aparát od nejzapadlejší jednotřídky po ministerstvo musel sloužit něčemu, co nemělo se školou vůbec nic společného. Fungoval spolehlivě a pracoval zadarmo.

V roce 1942 k tomu přibyl ještě povinný sběr pecek některých ovocných stromů (pecky švestek, slív a rynglů) za účelem výroby jedlých olejů. Dobrovolný byl sběr olejnatých semen bodláku a lopuchu. Aby zájem o sběr byl ještě více podněcen a výsledky mohly být lépe srovnatelné, bylo zavedeno bodování. 1 kg odpadových hmot měl tuto bodovou hodnotu: papír 2 body, kosti 3, textil 5 bodů, barevné kovy 3 body, železo 1 bod, guma 5 bodů. „Učitel pro sběr“ měl být pravidelně jeden nebo dva dny v týdnu k dispozici i o prázdninách a přijímat sběr. Okresní a zemští inspektoři měli povinnost při svých návštěvách škol hodnotit výsledky sběru. V roce 1942 se kladl důraz na ideologické zdůvodnění sběru: učitelé a žáci českých škol měli sběratelskou činností dokázat, že stojí bezvýhradně na půdě velkoněmecké říše.⁽¹⁶⁷⁾

Kromě pravidelných školních sběrů musely školy provádět ještě nárazové mimořádné sběrové akce, které si však nesměly pro měsíční hlášení započítávat.⁽¹⁶⁸⁾

Tlak na školy se průběhem války stupňoval. Ministerstvo pranýřovalo některé

¹⁶⁴⁾ Věstník, 1940, s. 8—10, 12—14, 16—19.

¹⁶⁵⁾ Věstník, 1940, s. 320, 391.

¹⁶⁶⁾ Věstník, 1943, s. 122—134.

¹⁶⁷⁾ Věstník, 1942, s. 343—344, 366—370.

¹⁶⁸⁾ Věstník, 1942, s. 377; 1944, s. 59—60, 261.

ředitele, že si zvyšovali průměrný sběr na škole tím, že nezapočítávali plný stav žactva (odečítali např. nemocné žáky). Další možnost „zvyšování“ sběru poskytovali přespolní žáci, kteří měli možnost odevzdávat sběr na obecné škole ve svém bydlišti a do své školy nosili jen potvrzení ředitele školy nebo sběrového referenta svého bydliště. Je pochopitelné, že obecná škola, v níž byl sběr odevzdán, se snažila zvýšit jím svůj průměr a naopak sběrový referent na hlavní škole byl rád, když dostal potvrzení a nekontroloval, zda bylo vůbec něco odevzdáno. Často se stávalo, že sběr ležel dlouho ve škole. Po urgencích byl odvezen někde na skládku, kde jej přičinlivá školní dívka samozřejmě objevila a opět putoval do školy jako nový sběr. Vysoká čísla sběru byla často jen vzájemným klamáním a uveřejňovaným údajům naprosto nelze věřit. Souhrn výsledků školního sběru byl publikován počátkem školního roku 1943/44.

Tento zářijový výnos ministerstva školství poroučel, aby školská práce ve všech předmětech byla postavena do služeb propagace sběru odpadků. Byl vypracován návrh „výchovného“ programu s ústředním heslem „Pracujeme pro vítězství Velkoněmecké říše!“ Na počátku školního roku 1944/45 zpracovávali sběroví referenti ministerstva školství výsledky svého snažení v pečlivě vypracovaných tabulkách a grafech, ovšem rozvrat se projevoval už zřetelně: pracovní síly v obchodu starými hmotami byly „totálně nasazeny,“ omezovaly se dopravní prostředky pro pravidelné odvážení starých hmot a odpadků a „opatření nutná pro totální válečné nasazení omezují také školství v Protektorátě Čechy a Morava.“⁽¹⁷⁰⁾ Koncem roku 1944 se došlo k absurdnosti, že škola musela provádět sběr železa, i když bylo zřejmé, že k ničemu nebude. Sbíralo se z výchovných důvodů, „poněvadž právě na této surovině může být žákům zvlášť poučně ukázáno, že staré hmoty slouží přímo zbrojnímu průmyslu a že se proto nikdy nesmí podceňovat výchovná cena sběru starého železa.“⁽¹⁷¹⁾ Školy měly sběr starého železa uvádět do hlášení, ale bodové ohodnocení už žádné nebylo. Teprve od počátku roku 1945 se inflačně počítal za 10 kg železa 1 bod.

Celkem však nutno konstatovat, že sběr měl úspěch. Příčinou byla i jistá soutěživost mezi školami a okresy, lze-li ovšem tímto slovem označit snahu vyhnout se pranýři. Ministerstvo uveřejnilo průměrný sběr na žáka v jednotlivých okresech, seřazovalo okresy do tabulek od „dobrých“ po „špatné“, poukazovalo se na úspěchy sběru na německých školách a sběrem se měřila politická vyspělost. Tlak na školy a učitele byl veliký. Inspektoři se měli zabývat výsledky sběru při posudcích škol. Není divu, že učitelé dávali cítit tento tlak svým žákům. To ovšem bylo nepřipustné. Učitelé měli podněcovat žáky svým příkladem, ideologicky a odměnami. Odměny byly dosti skromné: tužky, knihy do žákovské knihovny, poukaz na mýdlo za sběr kostí, hadr na mytí za vynikající sběr textilu.⁽¹⁷²⁾

¹⁶⁹⁾ Věstník, 1943, s. 11, 66–70, 219–220, 230–232, 289–295.

¹⁷⁰⁾ Věstník, 1944, s. 245–252.

¹⁷¹⁾ Věstník, 1944, s. 310–311.

¹⁷²⁾ Věstník, 1943, s. 377–378, 212; 1944, s. 5–8, 169–172, 300–302.

Daleko nepříznivější důsledky pro pravidelnou školní práci než sběry mělo kolektivní „pracovní nasazování“ žactva. Využívání práce žáků začalo „nařízením o dobrovolné pracovní pomoci v zemědělství“ o prázdninách v roce 1940. Studenti středních a odborných škol i učitelských ústavů museli přinést do školy potvrzení o prázdninové práci.⁽¹⁷³⁾ Celkem však nebylo problémem získat je od obce na základě prohlášení některého venkovského příbuzného. Výnos o pracovním nasazení školní mládeže byl vydán ministerstvem školství dne 30. června 1942 a pak každoročně prodlužován. Krátkodobé nebo dlouhodobé nasazení školní mládeže si mohl vyžádat starosta obce a od roku 1943 také předseda Svazu zemědělství a lesnictví buď přímo u správce školy, nebo u úřadu práce. Šlo obvykle o žňové práce a o sklizeň brambor. Pro obranu vyučování učinil ministr školství gesto tím, že požádal ministra zemědělství a lesnictví i ministra hospodářství a práce, aby nasazování školní mládeže bylo povolováno jen v nejkrajnějším případě. Ovšem krajní případ byl od té doby každoročně.⁽¹⁷⁴⁾

V roce 1943 ministerstvo školství povolilo poprvé nasazení žáků a žákyň při česání chmele. V roce 1944 jeli žáci od 6. postupného ročníku. Jezdilo se za hranice protektorátu na Žatecko.⁽¹⁷⁵⁾

Děti nepracovaly jenom v zemědělství. Školy musely posílat hlavně na jaře celé třídy na zalesňovací práce a na sběry lesních semen. Odpor ze strany rodičů byl značný, takže se ministerstvo odvážilo klást žadatelům o „nasazení žáků“ určité podmínky: Mohlo se použít žáků od 6. postupného ročníku. Nasazení pro žáky, kteří byli na zalesňování poprvé, nesmělo trvat déle než dva týdny. Ostatní měli při opětovném nasazení pracovat nejdéle 6 pracovních dní. Pracovní doba pro děti měla trvat nejvíce 6 hodin denně. Muselo být zajištěno vhodné ubytování a stravování. Mzda byla stanovena na 1,50 K za hodinu. Trvalo-li nasazení na zalesňovacích pracích nepřetržitě déle než 8 dní, dostali žáci a učitelé odškodné za pracovní vystrojení nejvýše v částce 200 K. Děti musely být pojištěny.⁽¹⁷⁶⁾

Snad se vyskytnou pochybnosti, zda bylo nutno se zabývat takovou zdánlivě okrajovou otázkou, jako byl školní sběr a kolektivní nasazování žáků na různé práce. Je třeba se však zamyslet nad dvěma problémy: 1. Byl efekt školního sběru a žákovské práce nicotný? 2. Jaké následky měla tato protektorátní praxe pro hodnocení vzdělávací práce školy?

I když připustíme, že publikované sběrové výsledky byly všemožně nadsazené, ekonomický efekt pro průmysl zde určitě byl. Jinak by ani nebyl pochopitelný tlak vykonávaný na školské úřady. Uvažme jen, kolik pracovníků ušetřilo válečné hospodářství, jak rozsáhlý administrativní aparát měl k dispozici sběr, když ztročil tak svědčomitý a do nejmenších vesniček zasahující školský organismus. Více než miliónová armáda dětí prohledala v domácnostech každý kout a objevila pro sběr

¹⁷³⁾ Věstník, 1941, s. 94–95.

¹⁷⁴⁾ Věstník, 1943, s. 272–273; 1944, s. 162–164, 252.

¹⁷⁵⁾ Věstník, 1944, s. 169.

¹⁷⁶⁾ Věstník, 1945, s. 42.

i to, co bylo profesionálním sběračům určitě nedostupné. O hospodářském významu sběru ostatně nejlépe svědčí, že měsíc po osvobození ministerstvo školství a osvěty, tlačeno hospodářskými činiteli, důrazně požadovalo, aby se na školách se sběrem nepřestávalo. Těžko mohly tehdy školy tvářit v tvář skutečně naléhavé potřebě nové republiky nevyhovět.¹⁷⁷⁾

Ostatně školní sběr škodil žactvu jen tím, že učitelé museli konat administrativní práce s ním spojené na úkor vyučovací doby. Předpokládat u žáků nějaký trýznivý rozpor mezi národním uvědoměním a školní povinností opatřit určitý počet kilogramů sběru pro válečné hospodářství by bylo přeceňováním dětské psychiky. U učitelů to bylo ovšem něco naprosto jiného. Byli nuceni k něčemu, o čem byli přesvědčeni, že oddaluje krach nacistického hospodářství. A přece museli žáky nutit ke sběru. Byla to povinnost, která jen stupňovala v učitelstvu pocit nesvobody.

Pracovní nasazování žactva v průběhu školního roku bylo za války vyvoláno nedostatkem pracovních sil. Protože nacisté přímo programově usilovali o snížení vzdělání české mládeže, vítali každé přerušení pravidelné školní práce. Pracovním nasazováním žactva zabíjeli tak dvě mouchy jednou ranou. Pro společenské hodnocení školní práce bylo závažné, že mimoškolním činitelům bylo dáno právo narušovat školní vyučování, disponovat časem určeným pro výuku. Došlo k degradaci vlastní školní práce jak žáků, tak i učitelů.

ZÁVĚR

Vývoj českého školství v letech 1938–1945 je určován několika faktory. Základní vývojové tendence české školy byly deformovány: 1. nacistickou pedagogikou, 2. germanizačními plány okupantů a 3. válečnou situací.

Periodizačním kritériem je intenzita nacistického vlivu. Do vývojového celku nutno počítat i období druhé republiky. Tehdy nacistická agrese svými důsledky hluboce ovlivnila naše školství (katastrofální nadbytek učitelstva) a umožnila domácí reakci pokus o likvidaci buržoazně demokratického zaměření výchovy (program „národní a věřící“ školy).

Od 15. března 1939 do zahájení války proti Sovětskému svazu se nacisté snažili budít dojem, že chtějí respektovat kulturní autonomii protektorátu. Zásahy proti jednotlivým školám v oblastech s německou menšinou motivovali nutností nápravy „křivd“, které Němcům způsobila první republika. Radikální změnu obsahu vyučování nestačili však okupanti v tomto období ještě provést. Svůj poměr k českému školství jasně projevili likvidací všech vysokých škol. Byl to první krok k realizaci germanizačních plánů. Útok proti středním školám se teprve připravoval. První akcí bylo vyloučení 1227 žáků přijatých do středních škol na počátku školního roku 1940/41.

Nová etapa začala po útoku Německa na Sovětský svaz. Tehdy došlo k hrubým zásahům do organizační struktury českého školství. Měšťanské školy se změnily ve výběrové hlavní školy. Počet studentů středních škol byl radikálně snížen. (Ve školním roce 1938/39 bylo na území bez pohraničí 95.164 studentů středních škol, ve školním roce 1943/44 už jen 42.838.) Nacisté výrazně zasáhli do obsahové náplně školské práce. Zahájili zároveň velkorysé „přeškolení“ učitelstva v říšském duchu. Němčina, jejíž znalost se stala pro učitelstvo existenční podmínkou, dusila počtem hodin, které jí byly přiděleny, výuku v ostatních předmětech. Byly zrušeny všechny učitelské odborářské časopisy.

Charakteristickým rysem posledního období, které začalo porážkou nacistů u Stalingradu a vyhlášením totální mobilizace počátkem roku 1943, bylo podřízení veškeré činnosti potřebám války. Školy se začaly posuzovat podle výsledků sběru odpadových surovin a „pracovního nasazení“ žáků. Germanizační nápor na české školství nepolevil. Do této situace přišel nezdařený pokus o „podchycení“ české mládeže Kuratoriem. Počátkem školního roku 1944/45 zabírání školních budov pro německé potřeby a „pracovní nasazování“ učitelů i žáků zcela rozvrátilo školní práci.

Ideový program české školy diktovaný politickými činiteli se měnil takto:

¹⁷⁷⁾ Věstník, 1945, č. 4, s. 38.

1. Reakční vládnoucí síly druhé republiky usilovaly o likvidaci buržoasně humanitního ideálu školství a snažily se jej nahradit nacionalismem a klerikalismem.

2. Po 15. březnu 1939 byl tento nový program postupně doplňován o požadavek výchovy „k sociálnímu citění“ podle nacistického vzoru. Proti pěstování vypjatého českého nacionalismu (pokud se ovšem smířoval s německou okupací) se nacisté nestavěli. Nacionální sobectví považovali dokonce za prostředek k žádoucí izolaci českého národa od ostatního světa a jeho idejí. Jejich cílem bylo „odpolitizování“ národa. Klerikalismus neměl v české společnosti podmínky k širšímu uplatnění, zvláště když nebyl nacisty podporován.

3. Po útoku na Sovětský svaz se ideovou náplní veškeré školní práce stala „říšská myšlenka“, jejímž jádrem bylo přesvědčení o osudovém sepětí českého národa s říší.

4. V posledním období se vedle „říšské myšlenky“ (v souvislosti s rostoucí sociální radikalizací celé společnosti) intenzivněji zdůrazňoval socialistický obsah německé nacionálně socialistické „revoluce“.

Základní rysy českého školství za okupace lze stručně shrnout takto:

1. Okupanti odírali českému národu přístup ke vzdělání.

- a) Uzavřeli všechny české vysoké školy.
- b) Radikálně omezili možnost studia na středních školách. Z celkového počtu 10–14letých žáků studovalo na středních školách ve školním roce 1938/39 11,2 % žáků, 1943/44 jen 4,9 % žáků. Nejvíce byly postiženy dívky.
- c) Většinu žactva bylo zabráněno získat vzdělání, které dříve poskytovala měšťanská škola. Na hlavní školu se přijímalo přechodně (dva roky) jen 40 %, později pouze 35 % žáků čtvrté třídy obecné školy.

2. Zhoršily se podmínky pro vyučování.

- a) Školní rok byl často přerušován (uhelné prázdniny, zabírání školních budov, stěhování škol).
- b) V mnoha předmětech se vyučovalo bez učebnic.
- c) Němčina ubírala hodiny ostatním předmětům.
- d) Obsah vyučování byl nacisty deformován.
- e) Mnoho času se ztrácelo „pracovním nasazováním“ žáků i učitelů a školními sběry.

3. Poklesla vážnost školy i učitelstva.

- a) Nacisté kladli na první místo tělesný rozvoj, pak výchovu charakteru a až nakonec rozvoj intelektu. Znevažování školní práce se šířilo přímo z Hitlerova okolí, které bylo výrazně antiintelektualistické.

b) S nízkým hodnocením školy souviselo i hodnocení učitelů. České učitelstvo bylo ještě navíc z politických důvodů i finančně diskriminováno.

c) Na učitelstvo byl vykonáván těžký psychický tlak, aby se nacistům podařilo zlomit ducha české školy.

Učitelé bojovali proti fašismu ve škole, ale i jinde, kde se jen dalo. Stěží najdeme v našem národě stav, který obětoval v boji s okupanty více krve než učitelstvo. Dnes ještě nedovedeme udat ani přesný počet učitelů, kteří pracovali v odboji, trpěli v koncentračních táborech a krváceli na popravištích. Snad již brzy bude smazán velký dluh naší historie k těm mrtvým i k těm živým a jejich dílo nezapadne v zapomnění.

I. Prameny

a) Nепublikovaný archivní materiál

Státní ústřední archiv v Praze, fond Úřad říšského protektora 1939–45, zkratka ŘP, sig. 519 I-10 E III A.

Okresní archiv v Českých Budějovicích, fond Německý okresní školní inspektor, zkratka NŠI, kart. I-XLVIII.

Okresní archiv v Táboře, fond Okresní školní výbor, sig. I-1a/A-L; sbírka dokumentace k dějinám okupace, kart. I–VIII.

Pedagogické muzeum Komenského v Praze, sbírka odborových oběžníků a jiných písemností z let 1939–45, sig. 54/1–14.

b) Publikovaný archivní materiál

Smrt Č., Heydrichiáda, Praha 1965 (dokumenty s. 79–314).

Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–47. Ed. V. Král, Praha 1964.

Dokumenty z historie československé politiky 1939–43, I, II. Ed. L. Otáhalová a M. Červinková, Praha 1966.

Chceli nás vyhubit. Ed. V. Král a K. Fremund, Praha 1961.

c) Věstníky

Věstník ministerstva školství a národní osvěty, ročníky XX–XXXIV (1938–1942).

Mitteilungen des Ministeriums für Schulwesen – Věstník ministerstva školství, roč. I–III (1943–1945, do dubna).

Věstník ministerstva školství a osvěty, roč. 1945 (od května).

II. Statistika

Práce Ústředního statistického úřadu, roč. XXI–XXIII (1940–42).

Práce Státního úřadu statistického, roč. XXVI (1945).

Statistická ročenka Protektorátu Č. a M., roč. 1/1941–4/1944.

III. Časopisy

Časopis Československé obce učitelské, XIX (1938/39).

Český učitel, XLII–XLIV (1938/39–1940/41).

Československý, LXVI–LXXI (1938/39–1942/43, 1946/47).

Národní učitel, I–III (1940, 1940/41, 1941/42).

Řední škola, XIX–XXIV (1938/39–1942/43, 1947).

Škola měšťanská, XLI–XLIII (1938/39–1940/41).

Školské reformy, XIX–XXI (1937/38–1939/40).

Školní služba, IV (1943), V (1944).